

LIESBETH VAN BINSBERGEN: VRIEND OF VIJAND

uitg. Jongbloed, ISBN 978-90-8543-248-7

In dit vlot geschreven boek verhaalt de schrijfster over de gebeurtenissen in de laatste oorlogsmaanden van het leven van Chris en Tanja. Beiden zijn afkomstig uit Amsterdam, dat geeft een band als ze elkaar wat beter leren kennen in een dorp ergens in het oosten van Nederland. Chris is daar omdat zijn vader tot burgemeester is benoemd in die gemeente, Tanja is met een groep ondervoede Amsterdamse kinderen naar het dorp gekomen om er aan te sterken. Afwisselend zijn de hoofdstukken aan Chris of Tanja gewijd.

De positie van Chris' vader, zijn politieke overtuiging en de activiteiten die hij ontplooit drukken een stempel op het leven van zijn zoon, die in Amsterdam een enthousiast lid van de Jeugdstorm was. Hij blijft nog lang vasthouden aan het gedachtegoed van zijn vader en de jeugdleiders, want twijfel toelaten is bedreigend, zeker voor een jongen van een jaar of veertien. Om in de gunst bij zijn vader te komen 'spioneert' hij, probeert hij er achter te komen of er illegale acties ondernomen worden door de dorpsbewoners.

Tanja moet erg wennen aan haar nieuwe leven op een boerderij, in het gezin van mensen die anders

Liesbeth van Binsbergen

praten en er andere gewoonten op na houden. Haar zusje Kitty is elders ondergebracht – dat heeft Tanja aanvankelijk moeilijk kunnen aanvaarden omdat ze haar moeder beloofd had op haar zusje te passen. De familie Van Zanten zit in het verzet en ook Tanja wordt op den duur als koerierster ingezet, zonder dat ze dat in het begin door heeft. De situatie in het gebied wordt steeds knellender tegen het einde van de oorlog. Chris en Tanja staan beiden voor de keus: kan mijn vriendschap met die ander wel voortduren, is dat eigenlijk geen verraad? Wat is goed en wat is fout?

De schrijfster weet de grote thema's in een logisch lopend verhaal aan de orde te stellen, heel knap gedaan. De dominee in het boek heeft ze geschetst naar de Enschedese dominee Leendert Overduin die tijdens de oorlog veel mensen heeft geholpen door zijn goed geplande verzetsactiviteiten. Chris' vader is geschilderd aan de hand van gegevens over NSB-burgemeesters tijdens de oorlog. De andere personen zijn fictief. Die heeft ze gemodelleerd aan de hand van haar gesprekken met mensen van zowel de 'goede' als de 'foute' kant. Ze bedankt met name de Stichting Herkenning voor de hulp bij het zoeken naar mensen die haar hun verhaal wilden vertellen.

Het boek is bedoeld voor de jeugd en jongvolwassenen.

GSB

Informatie over de Werkgroep Herkenning

Secretariaat:

Postbus 11319
2301 EH Leiden
06-37134847
email: secretariaat@werkgroepherkenning.nl
Adreswijziging s.v.p. aan het secretariaat

Landelijke hulptelefoon:

06 33057003

Bestuur:

Cuny Holthuis-Buve, voorzitter
Rik van Burken, penningmeester
Ab van Aldijk, secretaris
Jeanne Diele-Staal, lid

Regiocoördinatoren:

Er wordt aan een nieuwe opzet gewerkt.

Contactpersoon partners van:

Wordt nader bekeken.

Contact Kinderen van Duitse Militairen:

Ab van Aldijk 023 5240898 of 06 533382670

Redactie Bulletin:

Cuny Holthuis-Buve
Gonda Scheffel-Baars, hoofdredacteur
gonda.scheffel-baars@werkgroepherkenning.nl

Webmaster:

Rik van Burken

Voor het laatste nieuws over activiteiten van de Werkgroep Herkenning en over andere zaken die voor de doelgroep van Herkenning van belang kunnen zijn, raadpleeg de website:
www.werkgroepherkenning.nl

Donateur worden van Herkenning?

U kunt donateur worden van de Stichting Werkgroep Herkenning. U ontvangt dan ons informatiebulletin dat eens per kwartaal verschijnt. Ook kunt u deelnemen aan de activiteiten die onze Stichting organiseert. De Stichting vraagt van de donateurs een jaarlijkse bijdrage van € **20,00**. In verband met de hoge portokosten wordt aan donateurs die het Bulletin per post ontvangen € 27,50 gevraagd.

Een hogere bijdrage is uiteraard welkom.

Kunt u een bedrag van € 20,00 niet missen, dan mag dat echter geen belemmering zijn om u te laten inschrijven, elke andere lagere bijdrage is welkom.

U kunt uw bijdrage storten op

rekeningnummer NL24INGB0005285797, ten name van **Stichting Werkgroep Herkenning**, onder duidelijke vermelding van uw naam en adres (zeker bij telebankieren is dit heel belangrijk!) en voor welk doel.

Mocht u vragen hebben omtrent deze procedure, neem dan contact op met de penningmeester:

06-46150270 of

rik.van.burken@werkgroepherkenning.nl

Bijdragen inzenden voor het Bulletin:

De redactie bekijkt binnengekomen stukken op:

- goede leesbaarheid
- eenduidigheid wat de inhoud betreft
- lengte van de tekst in verhouding tot de beschikbare ruimte

Indien nodig wordt met de schrijver van de tekst overleg gepleegd.

De inhoud van de stukken mag niet strijdig zijn met de doelstellingen van Herkenning.

Als een bijdrage van iemand wordt opgenomen, geldt dat de redactie voor de inhoud ervan geen verantwoordelijkheid draagt.

Verdere informatie in het colofon op de laatste pagina van dit Bulletin

Van de redactie

Dit bulletin opent met een boekbespreking van 'Vriend of vijand' van Liesbeth van Binsbergen. Boeiend geschreven, niet alleen voor de doelgroep (jeugd en jong-volwassenen), maar ook voor oudere lezers!

In dit septembernummer aandacht voor de Eerste Wereldoorlog die 100 jaar geleden begon. Nederland bleef neutraal en werd niet erg door die oorlog beïnvloed, maar zonder die WOI was er geen WOII geweest. En daar kregen we hier wel mee te maken, meer dan ons lief is! Over Hitler is al veel geschreven, er is nu een boek verschenen dat zijn ervaringen aan het westfront tijdens WOI belicht. An eyeopener!

Het boek van Bram Enning 'Spreken over fout' werd in mei gepresenteerd. In dit Bulletin wordt daar verslag van gedaan. De redactie heeft een aantal punten van kritiek naar aanleiding van de inhoud van het boek, ik belicht er enkele van.

Shirley Haasnoot schreef 10 jaar geleden een artikel over de nieuwe geschiedschrijving over de oorlog die het ijkpunt 'goed' en 'fout' niet meer nodig zou hebben. Haar stuk blijkt nog steeds erg actueel. Ook al zijn er diverse pogingen geweest het verhaal van de oorlog te nuanceren, even zovele keren werd er door anderen krampachtig op gereageerd, omdat relativeren – het loslaten van het morele ijkpunt – niet wenselijk wordt geacht. Dit artikel wil ik graag onder uw aandacht brengen.

Het Nationaal Comité 4 en 5 mei hield in het voorjaar oriëntatiebijeenkomsten waarin gediscussieerd werd over de te volgen lijn bij de herdenkingen in de komende jaren. Hans Goedkoop hield daar een boeiend betoog, dat in zijn geheel wordt opgenomen in dit Bulletin. Het bestuur van Herkenning heeft naar aanleiding van die bijeenkomsten het Comité een brief gestuurd. Enkele passages hieruit worden in dit bulletin geciteerd. In die brief is het standpunt van Herkenning uiteengezet, met het verzoek dat als aandachtspunt in verdere gesprekken en bij het vaststellen van beleid mee te nemen.

U vindt in dit nummer het jaarverslag van 2013 en een uitnodiging voor de donateursdag op 20 november a.s. in het gebouw van het Nationaal Archief in Den Haag.

We ontvingen het verhaal van 'Meik', van Patricia Theunisz. Ieders verhaal is uniek en toch zijn er zoveel punten van herkenning in de verhalen van anderen. Daarom aandacht voor haar tekst.

We hopen dat u dit nummer met interesse zult lezen.

Namens de redactie,
Gonda Scheffel-Baars

DONATEURSDAG: dit jaar op 20 november

20 november is de Dag van de kinderen van de oorlog. In Londen en in Stockholm zullen weer kransen gelegd worden voor alle oorlogskinderen van toen en nu en op die datum zullen wij als Herkenning onze donateursdag houden in het Nationaal Archief (NA) in Den Haag. In het programma gaan we zeker aandacht besteden aan deze Dag van de kinderen van de oorlog.

Verder zullen het echtpaar Rinke Smedinga (donateur van Herkenning en initiatiefnemer van het Verhalenarchief) en Martine Letterie (kinderboekenschrijfster en voorzitter van de stichting Vriendenkring Neuengamme) met ons praten over de 'oorlog van twee kanten'.

In het NA ligt ook het Centraal Archief Bijzondere Rechtspleging (CABR), dat nog steeds een belangrijke rol speelt voor iedereen die het verleden van zijn of haar 'foute' familieleden wil onderzoeken. In 2000 dacht men dat binnen een paar jaar de interesse hiervoor wel weggeëbd zou zijn, maar in 2014 is de vraag naar informatie enorm. Over de toegankelijkheid en openheid van dit archief zijn ook de bij de donateurs van Herkenning veel vragen en het NA is bereid om daar met ons op 20 november over te praten. Ook krijgen we de gelegenheid om het onlangs geheel vernieuwde NA te bezichtigen.

In september krijgt u van ons een brief met alle gegevens, maar noteert u alvast deze datum.

Vanuit het bestuur

Donateursdag 2014 op de Dag van de kinderen van de oorlog

Donderdag 20 november is de internationale Dag van de kinderen van de oorlog en daarmee een zeer geschikte dag voor ons jaarlijks samenzijn. Elders in dit Bulletin vindt u meer informatie hierover.

Herkenning onder de loep

Op 21 mei is als laatste deel in de reeks van het project Erfenissen van collaboratie het boek van Bram Enning verschenen. "Spreken over fout. Over de zoektocht van kinderen van 'foute' ouders naar erkenning" gaat onder meer over de geschiedenis van Herkenning. De presentatie van dit boek vond plaats in het Verzetsmuseum in Amsterdam.

Uw voorzitter was uitgenodigd om in debat te gaan met Enning, in dit Bulletin vindt u een verslag daarvan. Het bestuur is met Enning in discussie over zijn aanpak, wij zijn van mening dat hij veel zaken niet correct heeft weergegeven, omdat hij nooit met ons heeft gesproken. Ook hierover vindt u in dit Bulletin verdere informatie.

Verzoek om medewerking aan kinderprogramma

De VPRO heeft om onze medewerking gevraagd voor hun kinderprogramma Villa Achterwerk. Ze waren op zoek naar een kind tussen de 8 en 13 jaar dat een familielid heeft die NSB'er was en in een filmpje van rond de 8 à 10 minuten laat zien hoe het is voor een kind als opa of oma een NSB'er was. Wat is er gebeurd? Hoe gaat hij /zij en de familie om met deze situatie?

De serie heeft als doel om andere kinderen te laten inzien dat sommige mensen misschien andere keuzes maken of dat men door een specifieke gebeurtenis in een bepaalde moeilijke en emotionele situatie kan raken. Ze hopen dat deze serie wat meer begrip, mededogen of respect afdwingt bij de kinderen (en indirect volwassenen) die naar deze serie gaan kijken. We zijn er in geslaagd iemand te vinden voor dit project en zullen u laten weten wanneer de film uitgezonden wordt.

Gespreksgroep voor donateurs

Vooralsnog wordt er geen nieuwe groep

gestart. Wel zijn er contacten met nieuwe donateurs, veelal na de oorlog geboren. Op zaterdag 6 september zullen we een ontmoetingsmiddag hebben in Amersfoort met enkele nieuwe donateurs. Bij voldoende belangstelling willen wij dit in het voorjaar van 2015 nog eens herhalen. Later kan daar eventueel een nieuwe gespreksgroep uit voortkomen.

Zou ook u graag een persoonlijk contact hebben of heeft u anderszins vragen, belt u dan gerust de hulptelefoon 06-33057003.

Meerdereren hebben op deze manier contact gezocht met onze werkgroep.

Vrijwilliger voor Herkenning

In het vorige Bulletin hebben we een oproep gedaan aan onze 'jongere' donateurs om het Bestuur te versterken.

Warna Krijgsman die werkzaam is als voorlichtster bij een grote organisatie heeft aangeboden het bestuur op dit gebied te ondersteunen. Wie volgt?

Want wij hebben nog steeds **Vrijwilligers** nodig met kennis van website beheren, schrijven van teksten en financiële expertise. Dus meldt u aan via secretariaat@werkgroepherkenning.nl of bel met 06-40574779.

Ter herinnering!

Wij wijzen u er nogmaals op dat u zelf kunt kiezen hoe u informatie van ons wilt ontvangen.

U krijgt:

- alleen het Bulletin per post
bijdrage minimaal € 25,-
- het Bulletin per post en daarnaast berichten per email bijdrage minimaal € 25,-
- alleen Bulletin per email
bijdrage minimaal € 20,-
- het Bulletin en berichten per email
bijdrage minimaal € 20,-

Als u tevreden bent met hoe u nu onze informatie krijgt en wat u daarvoor moet bijdragen, hoeft u niets te doen. Wilt u een wijziging, stuur ons dan een mail met uw wens naar secretariaat@werkgroepherkenning.nl

Met hartelijke groet,
het bestuur

Jaarverslag 2013

Bestuursvergaderingen

Het bestuur is in 2013 8 keer bijeen geweest: op 6 maart, 8 mei, 19 juni, 24 juli, 30 augustus, 18 september, 6 november en 18 december.

Bestuurssamenstelling

In mei is de secretaris van het bestuur Jan Jacobs om persoonlijke redenen afgetreden en zijn de bestuurstaken opnieuw verdeeld. Ab van Aldijk nam het secretariaat op zich, de voorzitter en het bestuurslid/webmaster Rik van Burken zorgen voor de afhandeling van de mails en de post. In juli moest Ton Scheffel zijn functie als penningmeester, die hij tien jaar heeft vervuld, wegens ziekte neerleggen. Frans ten Veen werd bereid gevonden om dit waar te nemen, maar moest ook om privéredenen weer snel afhaken. In de bestuursvergadering van 18 september werd Rik van Burken tot penningmeester benoemd, voorlopig met ondersteuning van Frans. Eind 2013 bestaat het bestuur uit vier leden: Cuny Holthuis – voorzitter, Ab van Aldijk - secretaris, Rik van Burken – penningmeester en Jeanne Diele, lid.

Een belangrijk thema in 2013 is de toekomst van Herkenning. Gaan wij door als organisatie en zo ja, wat zijn dan de prioriteiten? Middels een enquête is gevraagd naar de mening van de donateurs over een aantal beleidszaken.

Publiciteit

De leden van het bestuur hebben een bijdrage geleverd aan de volgende activiteiten: Rik van Burken heeft meegewerkt aan de opening van het Verzetsmuseum Junior in Amsterdam in oktober en Jeanne Diele aan de documentaire over Friese kinderen van 'foute' ouders bij Omroep Fryslan rond 4 en 5 mei.

Enquête

Er is gevraagd naar de mening van donateurs over de toekomst van Herkenning. Alle respondenten waren van mening dat Herkenning door moest gaan zolang daar behoefte aan is. Er is geen behoefte aan een koerswijziging van het beleid. Het Bulletin, de donateursdag en de website worden gewaardeerd.

Communicatie met de achterban

Via het secretariaat heeft het bestuur ook in 2013 regelmatig aan die donateurs die hun emailadres hebben doorgegeven bericht gestuurd. Dit betrof verzoeken tot medewerking met radio en televisieprogramma's, berichten over tentoonstellingen en debatavonden en publicaties

in kranten en tijdschriften die onze doelgroep aangaan.

De hulptelefoon

Jeanne Diele, bestuurslid, nam de hulptelefoon waar. Bij langere afwezigheid van haar neemt Ab Aldijk, ook bestuurslid en eerder lid van de telefoongroep, het van haar over. Er zijn ongeveer 30 hulpaanvragen per telefoon geweest.

Deze gingen over:

- Eindelijk het verhaal kunnen vertellen wat nooit verteld mocht worden, waar altijd over gezwegen werd.
- Ontdekken van het familiegeheim, waar nooit over gesproken werd en gesproken mocht worden.
- Zoektocht naar een Duitse vader (deze vragen gaan naar Ab van Aldijk, die speciaal het werk doet m.b.t. kinderen van Duitse militairen).
- Belangstelling voor en informatie over het bijwonen van een gespreksgroep.
- Vragen van hulpverleners die kinderen en kleinkinderen van 'foute' ouders begeleiden.
- Er zijn steeds meer hulpvragen van geborenen na 1945, waaronder meerdere kleinkinderen.
- Daarnaast komen er zeer regelmatig verzoeken om hulp en/of inlichtingen binnen via de mail van het secretariaat, de website en de de telefoon van Herkenning. Deze worden afgehandeld door het bestuur.

De gespreksgroep

Net als in voorgaande jaren was er in 2013 een gespreksgroep. Deze komt om de twee of drie weken bij elkaar in Amersfoort onder leiding van bestuurslid Jeanne Diele-Staal en Hans van Hoof. Deze groep blijkt nog steeds een goede functie te hebben om mensen te laten ervaren hoe ze met hun afkomst om kunnen gaan. Deze groep gaat door in 2014.

In september is een extra groep gestart. Omdat deze groep klein was (zes mensen) en er ook nog mensen moesten afhaken, bleven er te weinig deelnemers over om nog van een groep te kunnen spreken. Het bestuur heeft deze groep stop gezet.

Voorlichting

Een aantal donateurs en twee bestuursleden zijn betrokken bij het gastspreekersproject van Herinneringscentrum Westerbork. In 2013 hebben zij allen gezamenlijk 18 lessen verzorgd voor het basisonderwijs, 42 voor het voortgezet onderwijs, 4 voor HBO (Pabo) en medewerking verleend voor 4 profielwerkstukken.

Er is veel vraag naar gastspreekers met onze achtergrond bij scholen en opleidingen.

Projecten

De historicus Chris van der Heijden heeft in 2013 de laatste hand gelegd aan zijn boek over de verhalen van Kinderen van foute ouders. Dit boek kon worden gerealiseerd door een bijdrage van de Werkgroep Herkenning en Stichting Vrienden van Herkenning.

Samen met het Nationaal Archief wordt gewerkt aan een vernieuwing van het themaplein WOII, waardoor mensen die zoeken naar informatie over "foute" familieleden op een snelle en uitnodigende manier kunnen worden geholpen.

Het Bulletin

In 2013 is het Bulletin ieder kwartaal verschenen en naar alle donateurs verzonden. Dit gebeurt in verband met de kosten steeds vaker – naar 161 donateurs – per email. In het Bulletin wordt, naast bespreking van boeken en bijeenkomsten, steeds vaker een samenvatting gegeven van de informatie die al eerder per mail is gestuurd. Meer dan de helft van onze donateurs heeft geen emailadres, maar op deze manier kunnen zij alsnog op de hoogte van actuele gebeurtenissen worden gehouden.

Het Internationaal Bulletin

Dit bulletin wordt geheel verzorgd door Gonda Scheffel – Baars, met bijdragen uit de hele wereld. Dit jaar is in het voor- en najaar een editie verschenen, die naar relaties in binnen- en buitenland is gestuurd.

De Website

De website is in 2013 nog verder gemoderniseerd en er is een forum gestart, De moderator zorgt ervoor dat alle actuele informatie direct zichtbaar is. De meeste nieuwe donateurs melden zich via de website. Door het beschikbaar zijn van Ideal is het betalen van de donatie vergemakkelijkt. Veel donateurs maken daar gebruik van.

De Donateursdag

Op de jaarlijkse bijeenkomst op 22 november waren 45 donateurs aanwezig. Dit keer stonden de boeken die (klein-) kinderen van "foute" ouders hadden geschreven over hun familie centraal. Ebbe Rost van Tonningen, Yvonne van den Berg en Bettina Drion vertelden waarom zij een boek of roman over hun familie hebben geschreven. Het levensverhaal van KFO stond ook centraal in de uiteenzetting die Gemma GrootKoerkamp over het gastspreekersproject van Herinneringscentrum Westerbork hield. Steeds meer KFO doen hier aan mee.

IMPRESSIE LEZING BRAM ENNING VERZETSMUSEUM

Bram Enning

Op woensdag 22 mei jl. presenteerde Bram Ennings zijn boek 'Spreken over fout' in het Verzetsmuseum. Een aantal leden van de Werkgroep Herkenning waren hierbij aanwezig. Onder leiding van Clair Polak ging voorzitter Cuny Holthuis in debat met Enning. Het boek behandelt de wijze waarop de maatschappij omgaat met kinderen van "foute" ouders en de rol van de werkgroep Herkenning. Het tijdvak dat Enning heeft onderzocht is 1975-2000. Thema's in het boek

zijn o.a. sociale uitsluiting, psychische problemen en de maatschappelijke veroordeling van deze groep. Enning stelt dat het idee ten onrechte leeft dat de maatschappij kinderen van foute ouders niet hielp. Volgens hem was er wel degelijk hulp, waren er wel uitgestoken handen en bungelden zij er niet bij, aldus de auteur.

De vraagstelling van Bram Enning is of de roep om erkenning van deze groep terecht is. Dit is een gewaagde insteek, maar daarom niet minder zinvol; iedere lotgenotengroep moet zichzelf af en toe de vraag stellen of datgene waar zij voor strijden nog wel gestreden moet worden. Met andere woorden: is het niet eens tijd om opgeheven te worden?

Journaliste Polak stelde scherpe vragen aan beide gesprekspartners om het antwoord hierop te krijgen. Holthuis kreeg de vraag of de problemen van kinderen van foute ouders direct verband hebben met de wijze waarop zij met de erfenis van hun ouders moeten omgaan, of is het een handige kapstok om problemen aan op te hangen? Aan Enning vroeg zij of zijn mening - dat kinderen van "foute" ouders zich 'aanstelden' - niet wat al te kort door de bocht is. Wat Polak opviel was dat Enning zich bij het raadplegen van bronnen uitsluitend heeft beperkt tot literatuuronderzoek, en dat hij de hoofdpersonen van dit boek, de kinderen van "foute" ouders, zelf niet heeft gesproken. En dat wrong, ook bij het publiek. Na afloop ontstond een pittige discussie in de zaal.

Cuny Holthuis had graag haar medewerking aan de totstandkoming van dit boek willen geven. Natuurlijk begrijpt zij dat Enning als wetenschapper zijn onderzoek onafhankelijk moet uitvoeren, maar er staan een paar feitelijke onjuistheden in het boek die Enning had kunnen voorkomen als hij het boek vóór publicatie aan het bestuur van Herkenning had laten lezen. Een zin als: *'De woorden van Holthuis lieten zien dat het werkterrein van de werkgroep zich heeft verlegd: niet meer de belangenbehartiging van kinderen van foute ouders met psychische problemen, maar het woordvoerderschap voor collaborateurs'*, is pijnlijk, zowel voor het bestuur van Herkenning als voor Enning zelf. Want dat het laatste deel van deze zin onjuist is, ziet iedere lezer. Enning heeft toegezegd deze omissie zo snel mogelijk te herstellen.

SPREKEN OVER FOUT – maar dan goed en niet fout

Het boek van Bram Enning, als afsluiting van het project 'Erfenissen van collaboratie' in mei jl. verschenen, bevat op diverse plaatsen onjuistheden. Voor ik die benoem is hier eerst in het kort de

indeling van het boek. Hoofdstuk 1 blikt terug op het begin van de zeventiger jaren toen KFO nog niet als een groep werd gezien. Dat veranderde door het boek van Koos Groen en door hulpverleners die bij KFO problemen zagen die ook bij andere kinderen van de oorlog gesignaleerd werden. Het tweede hoofdstuk gaat over Herkenning: hoe organiseerde KFO zich en de hulp aan lotgenoten, hoe keek men aan tegen psychische problemen, uitsluiting en het oordeel over collaboratie? Hoofdstuk 3 brengt in kaart hoe overheid, hulpverleners en historici reageerden op een georganiseerde groep KFO en bespreekt met name de uitsluiting van hulp door het ICODO. Hoofdstuk 4 gaat over het oordeel over collaboratie en de wijzigingen daarin in de loop der tijd.

Dan nu de missers.

Enning verwijst geregeld naar wat hij gelezen heeft in het *Informatiebulletin*, en doelt daarbij op ons kwartaalblad het Bulletin. Zó heet het blad vanaf het eerste nummer in 1982 tot nu toe. De consequentie is dat al zijn verwijzingen naar het *Informatiebulletin* in wetenschappelijk opzicht onjuist zijn als je het scherp wilt stellen, omdat ze verwijzen naar een niet bestaand blad. Een vergeeflijke slordigheid?

Ik vind slordigheid altijd een gebrek aan respect, in dit geval ten opzichte van de mensen en de organisatie naar wie onderzoek gedaan wordt, maar ook naar degenen die het onderzoek bekostigden (met gemeenschapsgeld betaald) en collega-onderzoekers.

Enning besteedt aandacht aan de scriptie die Paul Mantel en ik in 1987/1988 hebben geschreven over NSB-kinderen die tussen 1944 en 1948 werden opgevangen in kindertehuizen. Hij schrijft dat wij besloten om de geschiedschrijving over de collaborateurs zelf ter hand te nemen. Maar wij stelden dat wij de geschiedschrijving over de kinderen wilden gaan beginnen. Zijn collaborateurs en hun kinderen hetzelfde en onderling verwisselbaar voor Enning?

Enning schrijft dat Paul en ik hebben deelgenomen aan een werkcollege van Thom Willemse aan de universiteit van Leiden bij de vakgroep Klinische en Orthopedagogiek.

Daar hebben we NIET aan deelgenomen; hoe komt Enning nou daar bij? Paul en ik kregen van Willemse in 1985 een vraag of wij iets wisten over NSB-kinderen in kindertehuizen. Hij wilde met zijn studenten een werkcollege houden over de karakteristieken van de opvoeding zoals de NSB die voorstond en de uitgangspunten van de tehuizen en kampen waarin die kinderen en jeugdige politieke delinquenten werden opgevangen. We konden hem niet aan het door hem gezochte helpen, hij heeft het onderwerp van zijn werkcollege bijgesteld. Het verslag van dat werkcollege diende als basis voor een artikel van Willemse in het Maandblad voor de Geestelijke volksgezondheid, in april 1986, zoals hij in de eerste voetnoot vermeldt. Hij noemt alle studenten die aan dat werkcollege hebben deelgenomen met name, Paul en ik staan daar uiteraard niet bij – want wij maakten geen deel uit van die groep. Nu noemt Willemse in die voetnoot zijn werkcollege, geen werkcollege maar werkgroep..... hé, werkgroep, dus Herkenning, dus... Nee, niet goed gelezen dus! Die voetnoot en onze bladzijden 10 en 11 gewoon niet goed gelezen. Erg? Of slordig?

Enning schrijft dat de scriptie in hoofdzaak theoretische beschouwingen over geschiedenis bevat en gedachten over de samenhang met het maatschappelijk denken over goed en fout. Hoe is het echt: het grootste hoofdstuk, 53 pagina's, laat 22 lotgenoten aan het woord die kortere of langere tijd in die kindertehuizen hebben verbleven. Er is een hoofdstuk, 24 pagina's, gewijd aan het Bureau Bijzondere Jeugdzorg waaronder deze kindertehuizen ressorteerden, een hoofdstuk, 27 pagina's waarin de balans wordt opgemaakt van wat het BBJ als beleid voorstond en wat er in de praktijk van terecht gekomen is. Er is een hoofdstuk van 7 pagina's over opvattingen die toen gangbaar waren in de wereld van kinderopvang en kindertehuizen, om een eerlijke vergelijking te kunnen maken tussen de algemene en de bijzondere kindertehuizen. In het eerste hoofdstuk zetten wij uiteen waarom we dit onderwerp kozen, hoe we onze gesprekspartners vonden en schrijven we over de mogelijkheden en beperkingen van de door ons gekozen methode in ons onderzoek, die van 'oral history'. Hier komt dan de door Enning genoemde beschouwing over geschiedschrijving naar voren, nog geen 10 bladzijden !(van de 190 die de gehele scriptie telt).

Het laatste hoofdstuk, 37 pagina's, zet de kindertehuizen in de politieke, historische en

sociale context: want zonder die situatie – kinderen die opgevangen moesten worden omdat hun ouders vanwege hun politieke keuze geïnterneerd waren – zouden ze nooit in die kindertehuizen zijn terecht gekomen. Natuurlijk wordt in dit hoofdstuk gekeken naar hoe 'men' dacht over de oorlog en collaboratie. Maar dit als hoofdmoot van de scriptie te beschouwen?

De inhoud en strekking van een scriptie zó duiden is niet gewoon slordig, het is misverstaan en misleiding van de lezers die het verslag van het onderzoek lezen.

Waarom doet een onderzoeker dat? Wat is er moeilijk aan om te schrijven: 'In deze scriptie die in hoofdzaak gaat over de ervaringen van NSB-kinderen in kindertehuizen staat een interessant laatste hoofdstuk waarop ik wat nader wil ingaan.'? Wie het weet mag het zeggen.

Ik heb deze punten uitgebreid aan de orde gesteld, om te laten zien hoe hij met onze scriptie aan de haal gegaan is. Dan hebben we het over nog geen 10 bladzijden van zijn boek. Hoe betrouwbaar is de rest denk je onwillekeurig.

In het kort nog enkele ander punten van kritiek:

Als hij stelt dat de enquête van 2000/2001 slechts aan een geselecteerde groep donateurs gestuurd is, is dat NIET juist: alle donateurs kregen de vragenlijst, wat ook al blijkt uit het aantal teruggestuurde lijsten.

Hij noemt de actie voor het monument in Estland in zijn boek, maar vermeldt niet hoe door bestuur en vele donateurs de tekst op dit monument werd afgewezen. Nu lijkt het alsof de actie en de tekst mainstream waren; dat waren ze niet.

Hij vermeldt dat er mensen meededen aan activiteiten van Herkenning die voor 1928 geboren waren, de leeftijdsgrens die we voor deelname hebben gesteld. Hij schrijft dat hij geen verslagen van intakegesprekken heeft gevonden in het materiaal waarover hij beschikte. Dus? Uiteraard is de privacy van deze mensen gerespecteerd en gewaarborgd. Over hoeveel mensen het gaat, vermeldt Enning niet. Zo kan de gedachte postvatten dat er echte collaborateurs aan Herkenning deelnamen. Hij had alles heel eenvoudig kunnen verifiëren en dan zelf kunnen zien dat nog geen 10 personen op een paar duizend donateurs een verwaarloosbaar aantal is. Hij deed dat niet, waarom niet?

Hoewel hij beschrijft hoe met name het Icode hulpverlening aan KFO weigerde, concludeert Enning toch dat ze in de tachtiger jaren niet uitgesloten werden. Hij constateert 'zelf-uitsluiting', zonder uit te leggen dat zelf-uitsluiting een attitude is die mensen zich aanwenden op grond van ervaringen in kindertijd en jeugd. Wat voor veel KFO geldt. Door zijn onderzoek te starten in de zeventiger jaren kan de negatieve houding van de Nederlandse samenleving ten opzichte van KFO in de oorlog en eerste naoorlogse jaren en de diep-ingrijpende gevolgen ervan verborgen blijven. Dit is niet fair.

Zowel de Koninklijke Bibliotheek als het Nationaal Archief vroegen Herkenning een mening aangaande publiceren van 'foute' kranten of het volledig toegankelijk maken van het CABR. Onze voorzitter noemde dat in haar speech bij het 30-jarig jubileum. Eén van de taken van Herkenning is een maatschappelijke, nl dus o.a. ook op verzoeken van KB en NA ingaan, zo stelde ze. Enning haalt alleen dit punt uit de speech aan en concludeert dan dat Herkenning spreekbuis voor de collaborateurs is geworden! Kan hij echt niet bedenken dat publiceren van kranten en openbaarmaking van CABR-dossiers voor KFO grote emotionele gevolgen kunnen hebben; voor de kinderen dus! Maar ja, als iemand bij een scriptie over kinderen in kindertehuizen stelt dat de onderzoekers de geschiedschrijving van de collaborateurs ter hand hebben genomen, kun je dit verwachten: zo zie je waar onzuiver denken toe leiden kan.

GSB

Hoewel het onderstaand artikel al 10 jaar geleden geschreven is, vind ik het nog steeds erg actueel. Ik zie Haasnoots uitspraak: 'goed' en 'fout' zijn geen morele ijkpunten meer als wishful thinking, omdat er nog steeds mensen zijn die die termen nodig hebben om hun eigen positie in positieve zin te kunnen neerzetten. De allround studie over collaborateurs moet er ook nog steeds komen, een studie die geen oordeel velt maar begrijpelijk maakt waarom mensen collaboreerden. Het internationale perspectief kan meehelpen om het moraliseren achterwege te laten en de plaats van het kleine Nederland in het grote geheel van de oorlog beter in het oog te krijgen. Ik zou niet van 'daders' willen spreken, maar van 'collaborateurs' – maar laat de door Haasnoot gebruikte terminologie staan. GSB

HET IS TIJD VOOR DE OPVOLGER VAN LOE DE JONG

Shirley Haasnoot

Historisch Nieuwsblad nr. 4/2004

'Goed' en 'fout' zijn geen morele ijkpunten meer

Hoewel we ons niet meer persoonlijk verantwoordelijk voelen voor de gebeurtenissen in de jaren '40-'45, blijft de publieke belangstelling voor de Tweede Wereldoorlog groot. Er is daarom een sterke behoefte aan een nieuwe geschiedschrijving, met een brede visie en bestemd voor een groot publiek. Het belangrijkste thema uit de historiografie van de oorlog, de vraag naar collaboratie en verzet, moet daarin wetenschappelijk worden onderzocht.

Als eerste directeur van het in mei 1945 opgerichte Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie in Amsterdam zette Loe de Jong (1914) zich aan een taak die de rest van zijn leven zou beheersen. In twaalf delen, die verschenen tussen 1969 en 1988, schreef hij onder de titel Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog een geschiedenis van de bezettingsjaren. De joodse De Jong had de bezetting niet zelf meegemaakt. In mei 1940 was hij met zijn vrouw naar Londen gevlucht. Zijn ouders, tweelingbroer en zusje, die in Nederland achterbleven, werden in een concentratiekamp vermoord. De Jong wilde de oorlog 'begrijpelijk maken voor iedereen', en

Loe de Jong

schreef met het beeld van zijn vader voor ogen, die melkboer was geweest. Het door de oorlog verscheurde Nederland moest in de visie van De Jong bij elkaar worden gebracht. Want hoe had De Jong anders kunnen accepteren dat zijn niet-joodse collega's, burens en vrienden misschien verantwoordelijk waren voor de catastrofe die zijn leven had getroffen?

Het Koninkrijk der Nederlanden is in vele duizenden pagina's dan ook een morele reconstructie van de bezettingsjaren, waarbij de keus tussen 'goed' en 'fout' het centrale thema vormt. De Jong rekent maar een klein deel van de Nederlandse bevolking tot collaborateurs of tot verzetsmensen. Het overgrote deel van de Nederlanders was volgens hem misschien laf, bang of onverschillig, maar daardoor nog niet 'fout'. 'Fout' waren de mensen die het Duitse standpunt overnamen, goed was iedereen die niet fout was. Het uitsluiten en wegvoeren van de Nederlandse joden, bijvoorbeeld, waren handelingen van de Duitse bezetter en vielen niet onder de verantwoordelijkheid van de Nederlanders. Wel veroordeelde De Jong de Joodse Raad, die actief met de Duitsers samenwerkte in hun anti-joodse politiek.

Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog is het enige wetenschappelijke werk dat de oorlog in zijn geheel en met een duidelijke interpretatie heeft behandeld. Meer dan vijftig jaar na de publicatie van het laatste deel is De Jong door nog geen historicus onderuitgehaald. En dat is merkwaardig. Want in het jaar 2004, meer dan zestig jaar na de Duitse inval, heeft Nederland de Tweede Wereldoorlog eindelijk achter zich gelaten. De mensen die de Duitse bezetting als volwassenen meemaakten, zijn stokoud of overleden, en ook hun kinderen gaan bijna met pensioen. De enkele oorlogsmisdadiger die nu nog wordt gepakt, is te oud om te worden berecht. De samenleving is ingrijpend veranderd en een groot deel van de bevolking is niet in Nederland geboren of opgegroeid. Aan het begin van de eenentwintigste eeuw is het werk van De Jong niet meer nodig om Nederland

aan elkaar te smeden tot een land waarin tijdens de oorlog bijna iedereen de juiste keus B tegen de Duitse bezetter B maakte. Want met de oorlog is ook het schuldgevoel achter de rug. In Amsterdam, de stad waar 10 procent van de inwoners werd weggevoerd, wordt Richard Wagners Der Ring des Nibelungen opnieuw opgevoerd. Het portret van Willem Mengelberg, Mahler-liefhebber en 'foute' dirigent van het Concertgebouw, hangt weer in volle glorie tegenover de Dirigentenkamer. De subsidie voor het Joods Maatschappelijk Werk werd door het kabinet-Balkenende gehalveerd, een bezuiniging die op het nippertje werd teruggedraaid.

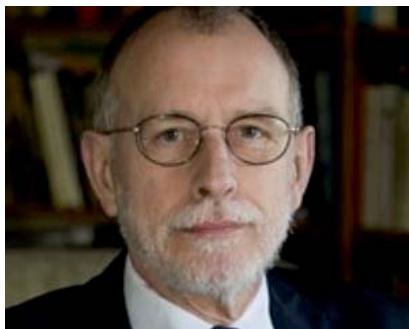
Maar hoewel we ons niet meer persoonlijk verantwoordelijk voelen voor de gebeurtenissen in de jaren 1940-1945, betekent dat niet dat er geen publieke belangstelling is voor de oorlog. Het tegendeel lijkt zelfs waar. Niet voor niets bezochten prins Willem Alexander en zijn verloofde Máxima in 2002 in Amsterdam de Hollandse Schouwburg, waar joden wachtten op hun transport naar kamp Westerbork. Niet voor niets werd juist de film De tweeling (2003), over een zuster aan de 'goede' Nederlandse en een zus aan de 'foute' Duitse kant, voor de Oscaruitreikingen ingezonden (en genomineerd).

De oorlog is voor de meeste mensen een fascinerende periode in de Nederlandse geschiedenis geworden, van keuzes, heldenmoed en schurkenstreken. Concrete herinneringen vervagen en zelfs het kwaad hoort niet meer uitsluitend bij de Duitsers: een kinderboek als Carl Driessens In het land van de vijand (2002) gaat zelfs over een half-Duits jongetje met een NSB-vader, dat met hulp van Duitsers een Russische krijgsgevangene verborgen houdt. Ook Duitsers blijken helden te kunnen zijn. Daarnaast hoort het leed niet meer automatisch bij de joden: de jodenvervolgning wordt steeds meer gezien als een mensenrechtenkwestie en als een van de genocides van de twintigste eeuw. Wetenschappelijk is de shoah ondergebracht in het vorig jaar opgerichte Centrum voor Holocaust- en Genocidestudies.

Zwakkelingen

Terwijl de persoonlijke betrokkenheid van het grote publiek bij de oorlog pas de laatste jaren op de achtergrond is geraakt, nam de geschiedschrijving

Hans Blom

al eerder afstand van Loe de Jongs perspectief van "goed" en "fout". Het was Hans Blom (1943) die in 1983 tijdens zijn oratie stelde dat de meeste mensen in de oorlog niet 'goed' of 'fout' waren geweest, maar zich zoveel mogelijk afzijdig hielden. Ook pleitte hij voor minder moralisme en een meer wetenschappelijke benadering van de geschiedschrijving. Hoewel de (publieke) emoties aanvankelijk hoog opliepen en Blom voor 'oorlogsmisdadiger' werd uitgemaakt, heeft zijn voorstel de geschiedschrijving vanaf de jaren tachtig gedomineerd.

Dat betekende niet dat er een serieus en wetenschappelijk alternatief kwam voor het werk van De Jong. Het beeld van het 'goede Nederland' begon te schuiven van een onverschillig Nederland naar een land waarvan de inwoners ronduit 'fout' waren geweest, een paar dappere mensen uitgezonderd. In documentaires als *Zij deden hun plicht* (2002) van documentairemaker Willy Lindwer werden uiteindelijk ook 'gewone mensen' - politieagenten, tramconducteurs en treinmachinisten - schuldig bevonden aan collaboratie en het wegvoeren van de Nederlandse joden.

Chris vd Heijden

Dit beeld - eigenlijk het tegenovergestelde van De Jongs Koninkrijk - werd het sterkst aangezet in het boek *Grijs verleden* van Chris van der Heijden (1954), dat in 2001 verscheen en een bestseller

werd. Evenals De Jong schreef Van der Heijden, zoon van een oud-SS'er, niet alleen een geschiedenis van de oorlog, maar ook een persoonlijk boek. Mensen zijn geen 'helden' of 'schoften', stelt Van der Heijden, maar 'zwakkelingen'. Dit allesbepalende sombere mensbeeld is meer filosofisch dan wetenschappelijk, wat de grote zwakte van het boek is. Van der Heijden toont echter wel aan dat er ook andere visies zijn dan die van De Jong, iets waar ook Hans Blom niet in is geslaagd.

Bloms oproep tot verwetenschappelijking van de oorlogsgeschiedschrijving heeft sinds de jaren tachtig ook op andere manieren zijn vruchten afgeworpen. Dat komt in hoge mate door Blom zelf, die verschillende onderzoeksprojecten heeft geïnitieerd en begeleid en sinds 1996 directeur is van het Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie (NIOD). Hoewel zijn onderzoekers nieuwe thema's aansnijden, hamert Blom op empirisch onderzoek en op het zo goed mogelijk beschrijven van wat er eigenlijk is gebeurd. Voorzichtigheid is daarbij de norm. De realiteit is banaal en moet niet mooier worden voorgesteld, zegt Blom. Met nadruk stelt hij dat hij het werk van De Jong niet wil ontcrachten, maar naast het werk van De Jong tot nieuwe inzichten wil komen. Daarmee ontwijkt hij een alternatief op de visie van De Jong.

De nieuwe generatie onderzoekers, over het algemeen verbonden aan het NIOD, reconstrueert onder Bloms leiding verschillende onderdelen van de Nederlandse maatschappij: wat betekende de Duitse bezetting voor het bedrijfsleven, de banken, de politie, het koningshuis of de 'gewone burgers'? Voor grote thema's, visie, meeslepende ideeën en creativiteit is geen plaats. Deze historici werken in de zware schaduw van het enorme werk van De Jong, waarop weliswaar veel kritiek is, maar dat, behalve het buitenbeentje Van der Heijden, niemand durft te weerleggen. In de ijzeren greep van Blom, die over het algemeen zeer geliefd is, verliezen ze zich in lokale studies en deelonderzoeken. Het grote publiek merkt intussen weinig van wat zich in de wetenschap afspeelt. Daardoor wordt de kloof tussen het publieke en wetenschappelijke debat steeds groter.

Daders

Uiteraard is het van grote waarde dat de geschiedschrijving sinds de jaren tachtig verwetenschappelijkt is en dat onderzoekers in instituten zoals het NIOD hun eigen vragen blijven stellen, vrij van moralisme en los van maatschappelijke kwesties. Tegelijkertijd bestaat er

onder het grote publiek in Nederland grote belangstelling voor de Tweede Wereldoorlog. De vraag naar collaboratie en verzet maakt een belangrijk deel uit van die interesse, ook onder de generaties die de oorlog niet hebben meegemaakt en zich daar niet persoonlijk meer door aangesproken voelen. Het verleden leent zich echter wel degelijk voor algemene, morele lessen, zoals het besef dat de vervolging van een bepaalde bevolkingsgroep in ons land nooit meer mag voorkomen.

Het is na Loe de Jong hoog tijd voor een nieuwe, wetenschappelijke geschiedschrijving van de Tweede Wereldoorlog, met een brede visie en bestemd voor een breed publiek: mensen die de oorlog wel of juist niet hebben meegemaakt, jongeren en studenten, autochtone en allochtone Nederlanders. De auteur van zo'n boek moet zich uiteraard baseren op de nieuwste inzichten, het vele onderzoek en de talrijke deelstudies van de laatste decennia. De voorzichtigheid van de huidige wetenschappers moet echter worden losgelaten ten behoeve van durf en creativiteit.

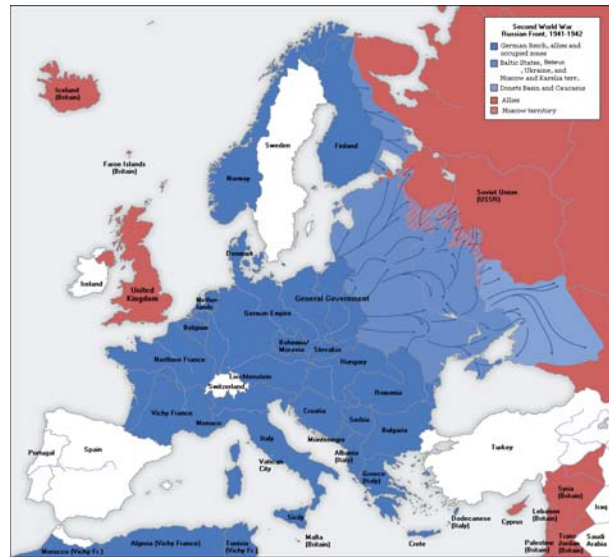
Inmiddels dringt ook op het NIOD het besef door dat er behoefte is aan een nieuwe, wetenschappelijke visie op de oorlogsjaren. In de bundel *Met alle geweld* (2003), samengesteld ter gelegenheid van Bloms zestigste verjaardag, doet historicus Guus Meershoek dan ook suggesties om de motieven van daders te bestuderen en bepleit hij internationaal vergelijkend onderzoek. Het zijn invalshoeken die wel in deelstudies zijn gebruikt, maar nog niet in een bredere context.

Guus Meershoek

Het lijkt inderdaad zinvol om na het uitputtende onderzoek naar de reacties van de verschillende Nederlandse groepen en instanties de zaken nu eens om te draaien. Welke maatregelen namen de Duitsers, hoe vestigden zij zich in Nederland en hoe versterkten ze hun greep op alle aspecten van de Nederlandse samenleving? Pas daarna is goed te zien hoe en in welke mate de Nederlanders op die maatregelen reageerden, in een situatie waarmee ze

totaal geen ervaring hadden en tegen een dictatuur die steeds dieper ingreep in hun dagelijks leven.

Vanuit zo'n invalshoek is het interessant om Nederland niet meer als centrum van de wereld te beschouwen, maar als een klein land dat onder de voet werd gelopen door een grote, militair superieure mogendheid, net als andere kleine landen als Denemarken en Noorwegen. Welke verschillen ontstonden er tussen deze landen en hoe zijn die te verklaren? Zo'n internationaal perspectief biedt de mogelijkheid om met een afstandelijke blik naar ons eigen land te kijken. Het is de methode die ook in het Centrum voor Holocaust- en Genocidestudies wordt gebruikt bij het onderzoek naar de genocides in de twintigste eeuw. Dat bestudeert bijvoorbeeld wie de mensen waren die opriepen tot genocide en wie de moorden daadwerkelijk uitvoerden. De vraag naar het handelen van de slachtoffers is hierbij van ondergeschikt belang.

Kopenhaagse politie

De internationale vergelijking van deelonderzoeken, zoals de vergelijking van de Amsterdamse met de Kopenhaagse politie, brengt echter de versnippering met zich mee die een algemene interpretatie van de bezetting van Nederland in de weg staat. Het is daarom juist het belangrijkste thema uit de geschiedschrijving van de Tweede Wereldoorlog dat moet worden onderzocht: de vraag naar collaboratie en verzet. Aangezien dit nog altijd het ijkpunt blijft in de samenleving, is het hoog tijd om juist die vraag serieus en wetenschappelijk te onderzoeken.

Dit kan, zoals gezegd, door te kijken naar de internationale context en naar de maatregelen van de bezetters. Een belangrijke vraag is bijvoorbeeld of veel mensen wel middelen hadden om zich tegen

de catastrofe die Nederland trof te verzetten. Want wat was verzet eigenlijk precies in de jaren tussen '40 en '45? Wat is de definitie van verzet? Hoe werd het opgebouwd, in welke milieus was het het verzet het sterkst, en in welke vormen kreeg het in Nederland gedaante, in vergelijking met andere landen? Daarbij zijn de vele gedegen deelstudies en regionale studies zeer relevant.

Met het stellen van deze vragen wordt de vraag naar 'goed' en 'fout' niet ontlopen. Het onderzoek naar de drijfveren van de daders en de reactie van de slachtoffers heeft echter geen directe morele dimensie meer. Zo wordt een breed, toegankelijk boek over de jaren '40-'45 mogelijk. Nederland heeft de visie van Loe de Jong niet meer nodig om het eigen oorlogsverleden onder ogen te zien.

Dit artikel is gebaseerd op een groot aantal gesprekken. Ik wil met name bedanken: prof.dr. J.C.H. Blom, prof.dr J. Kennedy, dr. G. Meershoeck en dr. T. Zwaan.

Verslag verkenningsbijeenkomst 11 maart 2014

'TERUG NAAR DE BRONNEN'

Of ze nu de krijgsmacht, de bestudering van de geschiedenis of de media als uitgangspunt hadden, de vijf sprekers tijdens de eerste verkenningsbijeenkomst van het Nationaal Comité 4 en 5 mei twijfelden niet aan het belang van nationaal herdenken en vieren.

Generaal buiten dienst **Peter van Uhm** beet het spits af met een pleidooi voor het herdenken op 4 mei als noodzaak; niet alleen uit respect voor slachtoffers en nabestaanden, maar ook om jongeren te motiveren zich in te zetten voor het handhaven van de vrede. Onder verwijzing naar Nelson Mandela bracht hij het begrip verzoening naar voren, ook al beseft hij goed hoeveel moeite sommige nabestaanden daarmee hebben. 'Vrede zonder verzoening is als een judaskus naar de toekomst', is zijn motto.

Historicus **Peter Romijn**, hoofd onderzoek bij het NIOD en hoogleraar aan de Universiteit van Amsterdam, ziet herdenken vooral als een vorm van medeleven met anderen. Omdat het historische verhaal in zijn ogen veelzijdig is, stelde hij voor 4 mei meer te verbinden met burgerschap, als een vorm van individueel en collectief zelfinzicht. Om die veelzijdigheid te illustreren vertelde hij hoe de herdenking hem werd uitgelegd door zijn juffrouw van de eerste klas lagere school die in de oorlog haar man verloren had: 'Op 4 mei denk ik aan haar.'

Hans Goedkoop, presentator van *Andere Tijden* en historicus, schetste zijn eigen verbazing over de felheid waarmee hij het monument op de Dam verdedigt. Tegelijkertijd concludeert hij steeds vaker dat hij eigenlijk nog niets weet over de oorlog. Daarom ziet hij het als taak van de derde generatie om vragen te stellen, waar de eerste generatie zweeg en de tweede generatie zich afzette. De noodzaak om over de oorlog kennis te verzamelen en te verspreiden is nog steeds groot. Vandaar zijn oproep: 'Terug naar de bronnen'.

Inger Schaap, historica en educatiemedewerker, vindt dat er tijdens de herdenking op 4 mei geen mensen buitengesloten zouden moeten worden. De samenleving is veranderd, maar de ervaring van verlies is universeel. WOII is nog altijd een moreel ijkpunt. Een verband naar de huidige tijd kan alleen worden gelegd door te wijzen op persoonlijke verantwoordelijkheid. Daarom wil zij in navolging van Yehuda Bauer drie nieuwe geboden aan de Tien Geboden toevoegen: 'geen dader, geen slachtoffer en geen omstander zijn.'

Presentator en communicatieadviseur **Rocky Tuhuteru** wees erop dat herinneringen steeds worden vernieuwd. Zo herdenken de Molukkers pas sinds 2011 de data in 1951 waarop het eerste en laatste schip met Molukkers naar Nederland kwam. Hij pleitte voor het verbinden van bijvoorbeeld Veteranendag en de Herdenking van de Afschaffing van de Slavernij met een jaarlijkse Bevrijdingsweek in mei. Dat zou de publieke betrokkenheid kunnen vergroten en vooral de Bevrijdingsfestivals meer inhoud kunnen geven.

Het gesprek onder leiding van Ruben Maes ging onder andere over de noodzaak om op 4 mei van één groot verhaal over de oorlog uit te gaan, terwijl het stille ritueel zich juist zo goed leent voor een grote diversiteit aan herinneringen. Ook kwam aan bod of het begrip vrijheid op 5 mei niet te ruim is en we niet terug moeten naar de historische gebeurtenis van de bevrijding in 1945.

'WAT DOE JIJ?'

De Nederlandse herdenking van de Tweede Wereldoorlog op 4 mei is niet voor iedereen vanzelfsprekend. Bovendien: moeten ervaringen met recentere oorlogen niet meer aandacht krijgen? In de tweede verkenningsbijeenkomst van het Nationaal Comité 4 en 5 mei stond de noodzaak van het vertellen van verhalen over oorlog, bevrijding en vrijheid centraal.

Schrijver **Mischa de Vreede** is geboren in een Jappenkamp en noemt zichzelf een '4 mei-vlieder': ze ontvluchtte het land omdat ze zich niet in de Nederlandse herdenking herkende. 'O God, dacht ik, nu moeten we de doden herdenken,' schreef ze in 1961. Door zich in anderen in te leven, heeft ze uiteindelijk haar eigen manier van herdenken gevonden: indenken. In plaats van pijnlijke ervaringen uit het verleden op te rakelen die niet meer te veranderen zijn, verplaatst ze zich in mensen die door actuele oorlogssituaties hun vrijheid verloren hebben; want daar kan je nog wel iets aan doen.

De jonge journalist **Jan Postma** heeft geen persoonlijke betrokkenheid bij de oorlog, maar heeft door onderzoek naar het leven van een naamgenoot die in het verzet zat, een indringend beeld van diens persoonlijke moraal gekregen. Dat besef van waarden is wat voor de toekomst overblijft als kern van de herdenking. Hij denkt dat het vertellen van complexe verhalen over oorlogservaringen van concrete mensen het voor nieuwe generaties mogelijk maakt te 'her-denken'. Het vieren van de vrijheid op 5 mei zegt hem niet zoveel, het is een te breed begrip om echt indruk te maken.

Hoogleraar Pedagogiek **Micha de Winter** liet foto's zien van de 'vreemde mensen' die op de nachtkastjes van zijn ouders stonden: hun eerdere partners die waren omgekomen. Zijn moeders' verloofde wilde vrijheidsstrijder worden, maar had als Jood geen schijn van kans. In Micha's jeugd was de oorlog nog letterlijk aanwezig, maar voor zijn kinderen en kleinkinderen vervaagt de emotionele lading. Daarom pleit hij voor het verbinden van WOII met actuele situaties waarin de vrijheid bevochten moet worden: '4,5 mei' noemt hij dat.

Ruben Gowricharn, hoogleraar Sociale Cohesie en Transnationale Vraagstukken, voerde aan dat met de nationale herdenking en viering Nederland

het wereldwijde karakter van WOII ontkent en het voor migranten moeilijk maakt om aan 4 en 5 mei mee te doen. Reden genoeg om de nationale herdenking en viering samen te voegen tot een Dag van de Vrijheid. Zijn idee: herdenken in eigen kring en ervoor zorgen dat jongeren op school meer leren over de geschiedenis, niet alleen van diverse oorlogen, maar ook van de slavernij.

Hoogleraar psychotraumatologie **Rolf Kleber** benadrukte het belang van verhalen over oorlogservaringen die laten zien hoe mensen daar betekenis aan geven. Die verhalen kunnen anderen confronteren met de vraag hoe zij zelf zouden omgaan met geweld en terreur. Met de vraag 'Wat zou jij doen?' is een brug te slaan tussen verhalen over WOII en over huidige oorlogen en conflicten; de verhalen van vluchtelingen. Die verhalen gaan over de existentiële dilemma's waar ieder mens mee te maken kan krijgen.

In het gesprek onder leiding van Marcia Luyten werd verder gesproken over de noodzaak om 5 mei meer actuele inhoud en betekenis te geven, ook voor jongeren en voor nieuwe Nederlanders voor wie vrijheid minder vanzelfsprekend is. De strijd die aan de vrijheid voorafgaat, zou daarbij meer aandacht mogen krijgen.

HOE HERDENKEN WE DE OORLOG

door Hans Goedkoop

Hoe herdenken we de oorlog – en hoe zullen we dat de komende jaren doen? Om niet bij voorbaat op te lossen in abstracties haal ik er twee recente persoonlijke ervaringen bij. Niet meer dan impressies, maar wie weet typerend voor het herdenken anno 2014.

Eén. Ik was vorig jaar bij een brainstorm van de Amsterdamse burgemeester Van der Laan over de vrijheid van meningsuiting en hoe ver die in de stad mag gaan. Met als uitgangspunt dat die ver mag gaan – dat past in een lange traditie, die door de ervaringen van WOII nog bevestigd is. Maar...wat als die vrijheid ingaat tegen andere waarden die wij danken aan WOII? Casestudy: wat als, zeg Sharia for Holland wil demonstreren bij het monument op de Dam, rond 4 en 5 mei?

Ik betrapte me daar op een felheid die me zelf verraste. Even niks vrijheid van meningsuiting, hoorde ik mezelf zeggen, daar op de Dam is al een demonstratie aan de gang, een permanente, steengeworden demonstratie. Dat is wat het monument is en dat leg je maar uit als burgemeester.

Anderen waren nauwelijks minder fel. Met als hoogtepunt de nationale ombudsman Brenninkmeyer, who came prepared met jurisprudentie die als rechtsgrond kon dienen om zo'n demonstratie te verbieden.

Bij de koffie achteraf was iedereen verbaasd. Waarom doen we ineens zo heilig over een monument en dat je daar niet aan mag komen? Een monument waar generaties demonstranten én toeristen én eerlijk gezegd ook wijzelf weleens in een bezopen nacht tegenaan hadden gepist. Hoezo

die heilige moraal, alsof we de oorlog nog zelf hebben meegemaakt?

Maar dat is het misschien juist. Wij hebben die oorlog niet meegemaakt. Wie 'm wel heeft meegemaakt is er niet meer en daardoor hebben wij niet meer de luxe om er nonchalant over te doen. Het komt nu op ons aan om die nagedachtenis te eren – die van onze ouders en grootouders. Een morele opdracht. Als iemand de oorlog nog kán meemaken zijn wij het.

Die houding is een generatieverschijnsel, niet eens van de tweede maar de derde generatie na de oorlog, en mijn tweede anekdote sluit daar op aan. Vorig jaar hield ik de herdenkingsrede bij het Oranjehotel, monument van het verzet, en bleek gevraagd omdat ik juist als 'jongere' geschikt kon zijn om het verhaal aan verdere generaties door te geven.

Dat verzet, hoe keek ik ernaar?

Voor de eerste generatie lag het simpel. Het verzet was de morele norm. Voor de tweede generatie, sinds de jaren zestig, bleef dat zo, verzet tegen autoriteiten als norm, maar die keerde zich tegen de eerste generatie, die juist te weinig in verzet gekomen was. Waar stond ik vervolgens? Bij de research realiseerde ik me hoe ik was gevormd door het sarcastische geluid dat sinds de jaren zestig opklonk, Ach, zoveel verzet was er niet geweest – en wat er was werkte vaak ook nog averechts, tegen burgers die als repercussie werden opgepakt.

Die stem hoorde ik steeds over mijn schouder als ik mijn eigen stem probeerde te horen. Tot ik Mom Wellenstein, verzetsman en oud-gevangene in het Oranjehotel ontmoette en de tegenvraag tot me doordrong. Zelfs als al die wrevel tegen het verzet terecht is – wie moet je zijn om in verzet te durven komen? Om het risico te nemen van gevangenschap en executie voor een zaak groter dan jezelf? Wist ik wel waar ik het over had?

Deze twee ervaringen leiden samen, denk ik, naar een conclusie. De generaties die de oorlogshedenking in onze jaren moeten overnemen staan voor een dilemma:

1. De morele opdracht tot herdenken wordt aan velen doorgegeven, die komt voort uit familiebanden en dat blijft zo. Boven een zekere leeftijd wil je recht doen aan je ouders en grootouders en hun geschiedenis.
2. Maar kennis over die geschiedenis groeit niet vanzelf met de morele opdracht mee. Daar zijn veel

redenen voor, maar eentje is het onontkoombare patroon in de herinnering aan ingrijpende gebeurtenissen:

- * de eerste generatie weet meer dan haar lief is en zwijgt;
- * de tweede generatie kan het zwijgen niet meer horen en begint geërgerd te spreken;
- * de derde generatie hoort die ergernis maar zit met

Hans Goedkoop

het zwijgen daaronder: weten we wel waar we over praten?

Naar mijn overtuiging zal herdenken weer, steeds meer, bij de vraag moeten beginnen. Je kunt de herdenkingen naar nu proberen te halen, of naar algemene thema's als vrijheid en onderdrukking, maar het is luchtfietsen zolang het niet wordt ondersteund door vragen over wat er is gebeurd, toen, echt.

Ad fontes, zegt de vakhistoricus dan. Opnieuw kijken – en iets nieuws zien.

Uit de brief van het bestuur van SWH aan het Nationaal Comité 4 en 5 mei

'Veel van deze KFO herkennen zich niet in het bestaande ritueel rondom 4 en 5 mei. Niet omdat zij een ritueel niet zinvol vinden, maar omdat de huidige herdenking volledig gefocust is op een selecte groep oorlogsgetroffenen.'

''(uit een in 2012 onder donateurs gehouden enquête) bleek dat 80% van de ondervraagden de huidige herdenkingen te beperkt vindt en zich er daarom ook niet bij betrokken voelt. Daarnaast blijkt uit gesprekken met KFO dat zij erg tegen deze dagen opzien en het liefst er niet mee geconfronteerd worden, omdat zij zich buitengesloten voelen.'

''Stilstaan bij alle leed dat wij steeds opnieuw veroorzaken door oorlogssituaties''. Deze uitspraak van een van de ondervraagden drukt het beste uit wat voor veel KFO een reden zou zijn om zich wel betrokken te voelen bij een nationale herdenking: een herdenking die ons laat nadenken over ons handelen en de gevolgen daarvan voor onze medemensen. En speciaal aandacht voor de gevolgen voor kinderen, aan welke kant van de oorlog ze ook geboren zijn.'

,Peter Romijn zei o.a.:''En dan kunnen we [...] tot het inzicht komen dat de bevrijding in 1945 niet voor iedereen reden tot vreugde was.[...] Wie herdenkt en viert heeft daarbij een eigen verhaal''. 'Maar dat houdt in dat men zich wel moet kunnen herkennen in het nationale ritueel.'

'Marc Davidson zegt in een artikel (Volkskrant 8-4-2014): ''Wij willen herdenken opdat wij tenminste nog iets van de geschiedenis leren en die niet herhalen.[...] wij voorkomen oorlogen door te overdenken wat wij anderen hebben aangedaan, door te herdenken waartoe wij zelf in staat zijn. Wanneer zijn wij zelf de agressor geweest en wanneer hebben wij weggekeken?''

'Davidson verbindt dit aan de rol van de Nederlanders bij de Jodenvervolging, de politionele acties, de slavenhandel en Screbenica.'

'Hoewel van een andere orde, zouden wij daar aan willen toevoegen: de houding van veel Nederlanders na WOII t.o.v. onschuldige kinderen van 'foute' ouders.'

DE EERSTE WERELDOORLOG

Nederland is politiek buiten de eerste Wereldoorlog gebleven, aandacht voor deze oorlog is in ons land altijd klein geweest vergeleken met die voor de oorlog van 1940-1945. Historici zijn het met elkaar eens dat de Tweede Wereldoorlog er niet geweest zou zijn zonder die Eerste. Nu het 100 jaar geleden is dat die begon wordt er volop aandacht aan besteed, nu ook in ons land.

Al in 1914 was men er zich van bewust dat de aanleiding – de moord op de Oostenrijkse troonopvolger Franz Ferdinand door de Bosnisch-Servische nationalist Gavrillo Princip – onvoldoende verklaring verschaftte voor het uitbreken van een grote oorlog. Men heeft daarom meteen al naar de omstandigheden gekeken die verscheidene deelnemers aan het conflict in de richting van een oorlog deden gaan. Er was meteen al aandacht voor de *oorzaken*.

Er worden er meestal vier aangevoerd, zo meldt een artikel in het Historisch Nieuwsblad van juli jl. dat geheel aan de Eerste Wereldoorlog is gewijd: de wapenwedloop, het aanwezig zijn van militaire plannen, de tijdgeest, oorlog als afleiding van binnenlandse problemen.

De *wapenwedloop* vond zeker plaats, met name tussen Groot Brittannië en Duitsland dat een achterstand op maritiem gebied probeerde in te halen. Al in 1912 kwam Groot Brittannië op voorsprong te liggen, waardoor het voor Duitsland weinig zin had om nog verder energie in die race te stoppen. Tenzij men let op prestige. Een sterk argument om de wapenwedloop niet als hoofdoorzaak aan te merken van de Eerste Wereldoorlog is de ervaring tijdens de Koude Oorlog: ondanks een enorme wapenwedloop bleef die oorlog inderdaad 'koud'. Een wapenwedloop lijkt daarom juist tot meer stabiliteit te leiden, mits – en dit mits hoort er bij – de politieke leiders het hoofd koel houden.

In de deelnemende landen aan de oorlog lagen

inderdaad *militaire plannen* klaar en elke militaire elite is geneigd om die plannen in de praktijk uit te voeren. Wat opvalt is dat alle landen eenzelfde soort plan hadden: een massa-mobilisatie gevolgd door een massale aanval om zo in korte tijd de grootst mogelijke winst te behalen. Het Duitse plan ging ervan uit dat Groot Brittannië neutraal zou blijven ook als de Duitsers België zouden aanvallen. Het rekende met een lange termijn voor de Russische mobilisatie en een succesvolle eerste 40 dagen. Die aannames waren ondeugdelijk, zoals al spoedig bleek: Groot Brittannië ging meedoen uit solidariteit met het buurland België, Rusland mobiliseerde onverwacht snel.

Maar het belangrijkste is dat in alle landen een 'alles-of-niets-sfeer' hing. Niet de aanwezigheid van de militaire plannen, maar het ontbreken van alternatieven, die een escalatie hadden kunnen verhinderen of tot staan brengen, blijkt een grote rol gespeeld te hebben bij het uiteindelijk uitbreken van de oorlog.

De tijd voorafgaande aan de Eerste Wereldoorlog werd gekenmerkt door *nationalisme*, niet alleen in landen die nog maar net zelfstandigheid hadden verworven, of nog naar zelfstandigheid streefden, maar als uitvloeisel van het *sociaal-darwinisme* koesterden velen in de deelnemende landen nationalistische gevoelens. Oorlog werd gezien als 'survival of the fittest' en was dus 'goed': het volk en de staat werden er sterk door. Ondanks of misschien juist door een stijgende welvaart zagen leidende figuren in politiek, wetenschap en de wereld van de kunst Europa afglijden in decadentie. Oorlog zou een wedergeboorte van de natie kunnen teweegbrengen.

Oorlog zou *de roep om meer democratie* kunnen onderdrukken, werd gedacht en de stabiliteit in de natie bevorderen. Maar in Rusland was na de nederlaag tegen Japan in 1905 gebleken hoe oorlog juist de samenhang in de samenleving kon ondermijnen. In conservatieve landen als Duitsland en Oostenrijk en Rusland kon echter door het ontbreken van een goed functionerende democratie de politieke en militaire elite zich veel meer risico's permitteren dan hun collega's in landen als Frankrijk en Engeland.

Waarom een redelijk beperkt conflict kon uitgroeien tot een wereldbrand is intussen wel duidelijk geworden.

-Oorlog leek alle partijen een zinvolle politieke optie om met de vijand korte metten te maken.

-Er waren naties die zich vernederd voelden en in een overwinning in een oorlog een kans zagen tot herstel van het gezichtsverlies dat ze geleden hadden: Rusland tegen Japan in 1905, en tijdens de Balkan Crisis van 1908, Duitsland voelde zich in een

isolement gedrukt door het bondgenootschap van de omringende landen.

-Alle landen waren er beducht voor dat de tegenstander in ras tempo sterker zou worden, en het werd als wijs gezien om niet te lang te wachten met aanvallen.

-Duitsland beloofde Oostenrijk onvoorwaardelijke steun, maar ook Rusland bood Servië zo'n 'blanco chèque' aan – om niet nóg eens gezichtsverlies op de Balkan te leiden. Zowel Oostenrijk als Servië durfden daardoor grotere risico's te nemen dan waartoe ze anders bereid zouden zijn geweest. Frankrijk wilde revanche voor de nederlaag in 1870/71 tegen Duitsland. Groot Brittannië was het aan zijn stand als grootmacht verplicht om België te hulp te komen.

'Kortom, omdat niemand voor de ander wilde onderdoen en omdat niemand een alternatief plan had, en niemand de strijdende partijen tot de orde riep, trokken de legers begin augustus ten strijde. Het was geen complot, het was ook niet voorbeschikt en het was zeker geen natuurramp. Het was nog veel erger: het was puur mensenwerk', zo eindigt Willem Melching zijn artikel.

In dit zelfde nummer van het HN schrijft Hans Olink over *Nederlanders die zich aanmeldden bij het Duitse leger!* Van de 1400 Nederlanders die deel namen aan de oorlog vochten ook enkele honderden in de legers van andere deelnemende landen.

Waarom Nederlanders, waaronder tientallen uit adellijke families, dienst namen bij het Duitse leger, is niet geheel duidelijk. Het onderzoek hiernaar is pas net begonnen. Zucht naar avontuur kan een reden geweest zijn, of idealisme. De Pruisische discipline trok sommigen aan, anderen konden op die manier de Duitse nationaliteit verwerven. Sommigen die afgekeurd waren voor de officiersopleiding in Breda zagen hun kans schoon om in Duitse dienst alsnog een militaire carrière te kunnen beginnen. Wie zijn Nederlandse paspoort niet wilde verliezen had overigens toestemming nodig van de koningin. En die werd ook meestal gegeven!

William Frederick Bentinck (1880-1958) had drie nationaliteiten: hij was Brits door zijn geboorte in Londen, Duits vanwege zijn Duitse vader en Nederlands omdat hij in

Nederland woonde. Vanwege deze familieomstandigheden vroeg William toen hij in Duitse krijgsdienst ging aan de keizer om niet in het westen te hoeven vechten; zijn verzoek werd ingewilligd en hij werd inderdaad naar het oostfront gestuurd.

Ook jonkheer Franz Rudolph de Casembroot (Nederlandse vader, Duitse moeder) diende in het Duitse leger. Hij raakte aan de Somme in Noord-Frankrijk ernstig gewond, maar overleefde de oorlog.

Graaf E.H.L.F.B. van Bylandt vocht ook aan Duitse zijde. Zijn vader was uit een Duitse adellijke en militaire familie en was lid van de Tweede Kamer (en had dus ook de Nederlandse nationaliteit). De zoon vroeg de koningin toestemming om verlof voor 'vreemden krijgsdienst' en verkreeg die ook.

Jonkheer Juan Texeira de Mattos werd vanwege zijn ogen afgekeurd voor de opleiding tot huzaar. Zijn vader kende prins Hendrik, die wel een oplossing voor het probleem kende: zijn vrouw had in Duitsland nog een regiment: het regiment Königin Wilhelmina der Niederlande. Daar kon de jonge Juan terecht. Dat vorsten aan het hoofd stonden van een buitenlands legeronderdeel was minder vreemd dan het lijkt. Bijna alle vorstenhuizen waren aan elkaar verwant.

Wilhelmina was familie van keizer Wilhelm II, die weer verwant was aan de tsaar van Rusland en aan het Britse koningshuis. Als waarderende geste verleenden ze elkaar graag titels.

Juan Texeira de Mattos vocht aan het oostfront, maakte veel ontberingen mee en was ontsteld toen hij hoorde dat de keizer naar Nederland was gevlucht en dat er door een burgerregering een wapenstilstand was gesloten. Hevig teleurgesteld in de keizer reisde hij naar Nederland terug, een lange tocht die enkele maanden duurde. Van de koningin kreeg hij te horen: 'Ik heb gehoord dat u het goed gedaan hebt, en dat vind ik prettig.'

Hij bezocht de keizer regelmatig in Doorn, en nam hem zijn vlucht toen niet meer kwalijk. In Duitse krijgsdienst gaan werd niet vreemd gevonden. In Nederland was men vanwege de Boerenoorlogen in Zuid-Afrika behoorlijk anti-Brits en lag Duitsland goed in de markt.

Meer lezen: Jorge Groen: *Nederlanders in de Grote Oorlog* (2001) en Barbara Tuchman: *De kanonnen van augustus* (2000). Een interessante website is: wfannederland.nl

Opmerking: Nederlanders in vreemde krijgsdienst, tussen 1914 en 1918 geen enkel punt, tussen 1940 en daarna een zaak van afkeuring en straf.

Natuurlijk was de situatie totaal verschillend: tussen 1914 en 1918 bleef Nederland neutraal, in een vreemd leger gaan betekende nooit in dienst gaan bij de vijand, want er was geen politieke vijand. In 1940 en daarna was er wel een vijand, een bezetter, dat maakt de zaak totaal anders. De Eerste Wereldoorlog was nog een 'ouderwetse oorlog' in de zin van strijd om macht, prestige, eventueel gebiedsuitbreiding en als er al een ideologie aan verbonden was, dan werd die – nationalisme – door alle deelnemende landen gedeeld. Bij de Tweede Wereldoorlog speelde de strijd tegen het fascisme en het nationaal-socialisme een beslissende rol, misschien niet aan het begin, maar al spoedig zeker wel.

In dit nummer van het HN ook een artikel van de hand van Pien van der Hoeven over een verhaal dat in de *Britse propaganda* opdook, dat zeer effectief bleek, zelfs tot in WOII. Aanvankelijk waren er genoeg Britse vrijwilligers die mee wilden helpen België en Frankrijk van de Duitse bezetting te bevrijden. Maar in 1917 was het enthousiasme aanzienlijk afgenomen. De Britse regering deed

aan propaganda, evenzeer als de Duitse regering, maar was altijd van mening geweest dat de voorlichting op waarheid moest berusten. Dit veranderde met het aantreden van Lloyd George (1916). In april 1917 stond in een Belgische krant dat een wagon vol dode Duitse soldaten per ongeluk in Nederland was aangeland, terwijl hij naar Luik had moeten rijden waar de lijken tot zeep zouden worden verwerkt. Nu was er in Gerolstein, in Duitsland, inderdaad een fabriek waar dergelijke lijkverwerking werd uitgeoefend. De Britse kranten namen dit bericht pas over toen er min of meer een bevestiging kwam door het reisverslag van correspondent Karl Rosner die een *Kadaververwertungsanstalt* noemde, gelegen in het plaatsje Everignicourt (300 km van Gerolstein, maar dat wist vrijwel niemand). Beenderen werden

daar vermalen tot pulver dat als varkensvoedsel en kunstmest gebruikt werd. Verwerking van kadavers vond overal op de wereld plaats, niks bijzonders dus. Maar twee Britse correspondenten zagen hier een kans: door Kadaver te vertalen als *corpse* (*menselijk lichaam*) en niet als *carcass* (*karkas, lijk van een dier*) werd het geval ineens heel bijzonder. Het verhaal vloog nu de hele wereld over, onder meer omdat het persagentschap Reuter het overnam. Weliswaar verdween het in juni 1917 uit de kranten, maar via-via werd het doorverteld. Na de oorlog bleek het verhaal op verkeerde vertaling te berusten en Lloyd George haastte zich met te stellen dat hij het 'nooit geloofd had'; wat een regelrechte leugen was. Hoewel propaganda in oorlogstijd zeer acceptabel was, kwam die na de oorlog onder kritiek. De Britse regering stelde in 1925 officieel vast dat de Duitsers er geen 'lijkenfabrieken' op na hadden gehouden. De schrijver en politicus Arthur Posonby in 1928 plaatste propaganda geheel in het licht van verzinsels en bedrog. Het gevolg hiervan was dat berichten in 1941 en 1942 dat nazi's lijken gebruikten voor het vervaardigen van zeep en kunstmest door niemand werden geloofd. Zo droeg een 'broodje-aapverhaal' uit WOI eraan bij dat in WOII maatregelen om Joodse levens te redden niet of veel te laat ondernomen werden. Dit gevolg hebben de bedenkers van het verhaal nooit kunnen bevroeden.

GSB

HENK VAN CAPPELLE en ARIE-PIETER VAN DE BOVENKAMP:
HITLER AAN HET WESTFRONT
 ISBN 978-94-6097-194-5

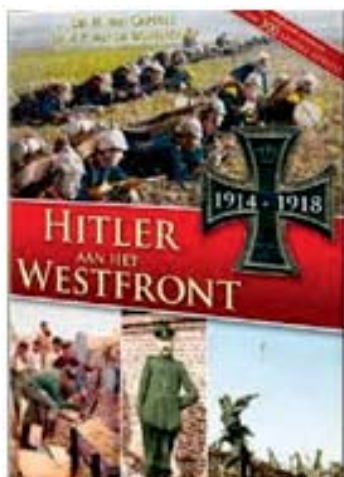
In dit zoveelste boek over Hitler richtten de beide onderzoekers zich op één bepaald aspect van zijn leven, nl. zijn ervaringen aan het westfront. Zij schreven al eerder over zijn rol in WOII, over het Adelaarsnest, zijn handlangers in Berlijn en zijn vermeende homoseksuele geaardheid. Zij constateren in hun boek, dat Hitler geen korporaal was, zoals de overlevering wil, maar gewoon soldaat eerste klas. Hij heeft slechts één gevecht meegemaakt, daarna was hij koerier en beleefde nooit meer een situatie van 'erop of eronder'. Zijn eigen rol in de strijd heeft hij in *Mein Kampf* enorm opgeblazen.

Hij was ook niet de arme verkoper van ansichtkaarten in München zoals de traditie wil, stellen de onderzoekers, maar hij leefde vrij riant van de erfenis die hij na de dood van zijn ouders kreeg. Als een dandy met een wandelstok met zilveren knop liep hij door de stad. Hij had zich als vrijwilliger bij het Duitse leger aangemeld opdat het leger als zijn familie zou kunnen dienen. Maar toch was hij vooral een eenling, die zich afzijdig hield van vrouwen en drank tijdens verlofdagen. Hij had aan het front zijn hondje Foxl bij zich en toen dat verdween na een troepenverplaatsing in 1917 was hij ontroostbaar.

Hij bewonderde de Britten, maar minachtte zijn Franse en Amerikaanse tegenstanders, o. a. omdat zij niet-blanke soldaten in de strijd lieten meevechten. Op 14 oktober 1918 werd hij getroffen bij een gasaanval. Vrijwel altijd bleef het slachtoffer van een dergelijke aanval daarna zijn leven lang blind, Hitler bracht het er goed vanaf omdat na behandeling en verblijf in het ziekenhuis zijn zicht terugkeerde. De onderzoekers kwamen erachter dat hij in het militaire hospitaal Pasewalk was opgenomen, maar dan niet op de oogafdeling, maar in de vleugel voor psychiatrische patiënten. Diagnose: 'psychopaat met hysterische trekken'. Na zijn machtsgreep in 1933 liet Hitler alle documenten van Pasewalk vernietigen, maar de arts die hem behandeld had, neuroloog Foerster vertelde na de oorlog de waarheid over zijn patiënt aan de Amerikanen. De onderzoekers hopen met hun boek de waarheid dichterbij gebracht te hebben.

GSB

ZONDER DE EERSTE, GEEN TWEEDE WERELDOORLOG

In het Historisch Nieuwsblad van mei schrijft Willem Melching – hij is een Duitsland-expert – over de relatie tussen de eerste en de tweede wereldoorlog. Hij stelt dat Hitler in zijn boek "Mein Kampf" duidelijk zijn binnenlandse en buitenlandse politiek heeft neergelegd. Hij beschrijft hoe het verlies van de oorlog in 1918 door Duitsland hem in een geestelijke crisis had gestort. Dit leidde uiteindelijk tot een dieper inzicht en hij kwam als herboren door de crisis heen. Hij beseftte dat Duitsland niet echt verloren had, maar dat het verlies door de dolkstoot door keizer, maar vooral de linkse leiders, veroorzaakt was. In Hitlers visie was het socialisme een Joods complot, dus door af te rekenen met de marxisten zou hij ook de Joden treffen. Hij wilde als antwoord op de vernedering van 1918 geen grenscorrecties of verzoening, maar hij wilde Lebensraum voor zijn volk, dat al "2000 jaar lang de wereldgeschiedenis had gedomineerd." De eerste Wereldoorlog zou logisch gevolgd moeten worden door een tweede: het was óf ondergang, óf wereldmacht. Hij probeerde met Groot-Britannië een verbond te sluiten: als hij de Britten de vrije hand op de wereldzeeën zou laten, dan zouden zij hem wel de vrije hand op het continent geven. Intussen rolde hij de voorwaarden van het verdrag van Versailles één voor één op en in 1938 had een 'gewone' politicus tevreden geweest, omdat het doel bereikt was en grote groepen Duitsers 'Heim ins Reich' waren gebracht. Maar Hitler was niet zo'n politicus, hij was een gedrevene. Daarna veroverde hij nog de resten van Tsjecho-Slowakije en richtte hij het vizier op Polen, waarmee hij zijn hand overspeelde. De Britten en Fransen garandeerden de Poolse grenzen.

Melching stelt dat het voor Hitler een grote schok was 'toen de Britten hem op 3 september 1939 de oorlog verklaarden. Zijn cheftolk Paul Schmidt beschrijft in zijn memories: "Toen ik klaar was met de vertaling [van de oorlogsverklaring] was het doodstil.[...] Hitler zat als versteend en staarde voor zich uit. Hij was niet in paniek, zoals sommigen beweren; hij ging ook niet tekeer, zoals anderen menen te weten. Hij zat volkomen stil en bewegingloos op zijn plek. Na enige tijd, die een eeuwigheid leek te duren, wendde hij zich tot Ribbentrop, die als verlamd bij het raam was blijven staan. "Wat nu?" vroeg Hitler.[...] Göring draaide zich om en zei tegen mij: "Wanneer we deze oorlog verliezen, dan moge de hemel ons bijstaan". Hoewel Hitler bij het begin van zijn aantreden realistische analyses van de politieke situatie gemaakt had, won zijn ideologische

blindheid het van zijn 'Realpolitik' en daarmee maakte hij dezelfde fouten als zijn voorgangers in 1914: geen verbond met Groot-Brittannië en een tweefrontenoorlog, die hij menselijkerwijs gesproken niet kon winnen.

GSB

HOE HET WAS AAN DE ANDERE KANT

Een 'oorlogsverslag' van Patricia Theunisz.

Om te kunnen begrijpen hoe het toen allemaal ging, moet ik eerst een soort inleiding geven over de tijd die aan de oorlog vooraf ging, om jullie enig idee te laten krijgen over de enorme verschillen tussen toen en nu, omdat er anders direct vragen rijzen als: waarom vroegen jullie niet..., waarom protesteerden jullie niet, enz. enz.

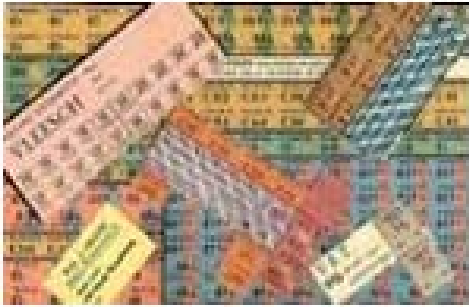
Als kind leefde je in de jaren '30 in een soort onwetend niemandsland, dat bestond uit: je huis met ouders, eventueel broers en zusjes, en school, de straat met buurtkinderen, en een of andere club (padvinderij). Televisie bestond nog niet, de radio stond overdag alleen aan voor de nieuwsberichten (en dan moest iedereen muisstil zijn). 's Avonds mochten we soms meeluisteren naar een concert. De krant werd alleen gelezen door volwassenen, en zodoende wist je van niks. Ouders en leerkrachten hadden in principe altijd gelijk (en Opa zeker), zodat je als kind moest volstaan met je mond houden en gehoorzamen. Ik kan het Oma nog horen zeggen: 'Doe wat je gezegd wordt!' Bij ons thuis werd daar nog aan toegevoegd: 'niet schreeuwen, niet huilen, niet ziek zijn, niet rennen of stampen binnen'; je moest leren je te beheersen tot elke prijs. En zo werd het dan mei 1940. Heel vaag wisten we van de oorlog in Polen (september 1939). Maar Duitsland was erg ver en Polen nog veel verder. En het begrip oorlog hield voor ons iets in van Indianen (Old Shatterhand en zo).

's Morgens om 6 uur werd de IJsselbrug opgeblazen door de Nederlandse soldaten, (zodat er geen Duitsers over konden) en dat gaf zo'n dreun dat wij allemaal uit bed vielen (we woonden er nogal dichtbij). Opa meteen naar de radio waar berichten doorgegeven werden over de stand van zaken. Ik was toen 10 jaar en had Oma nog nooit zien huilen, maar toen hilde ze en zei: 'Oh God, het is oorlog'. En dat maakte meer indruk op me dan alle gebeurtenissen van de dagen erna. Die dag werd verder gevuld door opgewonden heen en weer geloop van alle mensen en kinderen uit de straat, die allemaal andere berichten hadden. De mensen begroeven hun drank en wijn in de tuin omdat ze bang waren dat de Duitsers, als ze kwamen, het op zouden drinken en de vrouwen en kinderen zouden verkrachten en huizen in brand zouden steken in dronkenschap. Er werden bij de bakker extra broden gekocht want: 'wie weet hoe lang de oorlog gaat duren en dan hoeven we niet te verhongeren!' Iedereen dacht dat Engeland ons zou helpen, en de Duitsers in een dag of twee weer terug zou jagen over de grens. De volgende dag werd er geroepen: 'De Duitsers komen eraan'. Wij woonden bij Zwolle vlak bij de doorgaande weg naar de IJsselbrug, dus alle kinderen renden naar die weg, want we hadden al nooit een Nederlandse soldaat gezien, dus laat staan een Duitse. De moeders riepen wel dat iedereen naar binnen moest, maar wij waren veel te nieuwsgierig, en zo stonden we dus opgelijnd langs de weg te staren naar een voor ons buitenissig gebeuren. Zoals: soldaten in camouflagepakken, op motoren met zijspan (waarin een soldaat met mitrailleur), daarachter vrachtwagens met rupsbanden, vol met soldaten met geweren (met netten met takken erover). En zo trok er een hele stoet voorbij, terwijl er steeds meer mensen kwamen kijken. Want er werd geen schot gelost.

's Avonds werd er geschoten bij de spoorbrug over de IJssel. Die hadden ze laten liggen omdat ze niet wisten dat de Duitsers daar ook zonder trein overheen konden. Na 5 dagen was dat deel van de oorlog voorbij, toen Nederland capituleerde.

Daarna waren er in het begin algemeen veranderingen, zoals ramen verduisteren (er mocht 's avonds geen sprietje licht naar buiten schijnen), stroken plakband op de ramen plakken tegen rondvliegende glasscherven bij bombardementen, er werden sirenes geplaatst en luchtalarmoefeningen gehouden. De straatlantaarns brandden niet meer, dus moest je 's avonds met een zaklantaarn naar buiten. De batterijen waren al gauw niet meer te krijgen en zo is de handdynamo uitgevonden (knijpkat). Iedereen kreeg een persoonsbewijs en bonkaarten voor

levensmiddelen, kleding en schoenen. Hier verbouwde producten zoals graan (brood), aardappels, groente en fruit waren nog vrij lang goed te krijgen (wel op bonnen), maar alle ingevoerde producten zoals thee, koffie, suiker waren al heel gauw op en zo kwam er de surrogaat thee (gedroogde braamblaadjes), surrogaat koffie (geroosterde mollebonen) etc. Katoen en wol werd ook niet meer ingevoerd zodat er al gauw problemen ontstonden met kleren, vooral voor groeiende kinderen. Er ontstond dan ook een bloeiende ruilhandel in 2°, 3°, 4° enz. hands kleren en schoenen. Later waren er klepperschoenen (houten zool met bandjes van stof zoals bij kinderschaatsen). Alles werd steeds minder, maar dat ging heel geleidelijk door de jaren heen. Kolen, gas en elektra kwamen daar nog bij, zodat op het laatst het een hongerige, koude, donkere bedoening werd.

Voor ons was de eerste directe verandering dat onze school die dicht bij het station en de telefooncentrale lag, in beslag genomen werd door de Duitsers en wij samen met een andere school één gebouw moesten delen. De klassen hadden toen gemiddeld 40 leerlingen, dus die kon je niet bij elkaar proppen. Er werd dus gewisseld, één week naar school van 8 tot half 1 en de volgende week van half 1 tot 5 uur.

Daarna volgde het opheffen van de padvinderij, wat wij niet begrepen. Verder ging voor ons kinderen alles weer zo'n beetje z'n gewone gang tot het voorjaar van 1941.

In dat eerste oorlogsjaar was er namelijk heel geleidelijk een splitsing gekomen in de Nederlandse bevolking. Er waren globaal drie groepen: vóór de Duitsers, tégen de Duitsers en de grootste groep: in het midden. Degenen uit deze groep hielden zich aan de regels, zeilden overal tussendoor en hielden hun mond. Na de oorlog bleken deze allemaal, volgens hun zeggen, fel tegen de Duitsers geweest te zijn. Tégen waren de mensen die later verzetsgroepen vormden e.d. Vóór waren de mensen in drie groepen te verdelen: diegenen die het nationaalsocialisme als goede staatsvorm erkenden (Opa en Oma), diegenen die door de crisisjaren aan lager wal raakten en in de

nieuwe orde werk en toekomst zagen en diegenen die altijd op de hand zijn van de winnaars, wie dat dan ook mogen zijn. Deze verschillen zijn mij natuurlijk pas veel later duidelijk geworden.

De werkelijkheid van toen bestond in eerste instantie uit het feit dat wij op school werden gemeden en uitgescholden. ("Je vader is een NSB'er"; dat was hij niet). Op een dag zei Opa tegen ons: 'Morgen gaan jullie naar een andere school'. Er was nl. een 'Deutsche Schule in den Niederlanden' opgericht. Daar gingen kinderen heen van Duitsgezinde ouders en van hoge Duitse officieren die hun gezin bij zich hadden. Een kleine school, ondergebracht in een deel van het Lyceum. Er waren twee leerkrachten, een Duitse onderwijzer die geen woord Nederlands kende, en een Nederlander die wij ome Piet noemden hoewel hij niet zo heette. Hij ging later bij de Nederlandse SS, en met een vriend die bij de WA was gingen ze 's avonds in hun uniform mensen aan het schrikken maken (door ze aan te houden en van alles te vragen).

Goed, wij dus naar die school. We kenden geen woord Duits (en werden daarom door de Duitse kinderen met minachting behandeld), en de leerboeken waren nog in het Gotische schrift zodat we begonnen met die letters te leren en tussendoor, om Duits te leren, alle mogelijke liederen te leren. Als het mooi weer was moesten we, deze liederen zingend, door Zwolle marcheren. In de herfst van 1941 gingen alle kinderen met de trein naar Duitsland (wij naar Erlangen bij Neurenberg), waar we bij particulieren werden ondergebracht en 6 weken bleven. Het heette 'Kinderlandverschickung' en wij (Mark 10 jaar, Sas 7 jaar en ik 11 jaar) vonden het verschrikkelijk. Ik heb het nut er nooit van ingezien. Maar je vroeg niks!

In het voorjaar van 1942 werd mij meegedeeld door Oma dat ik naar weer een keuring moest voor weer een nieuwe school. Opa was leraar aan het gymnasium in Zwolle en Jelle was daar leerling. Maar omstreeks die tijd waren die twee naar Den Haag vertrokken, waar Opa werkte bij het

Departement voor Kunst en Cultuur (onder het wakend oog van de Duitse overheid) en waar Jelle op een soort Duits gymnasium was. Mark en ik dus naar die keuring. We werden in eerste instantie beiden goedgekeurd (in elke provincie was zo'n keuring). En later werd dat gevolgd door een uitgebreide keuring van een week, waar uit het hele land kinderen (tussen 9 en 13 jaar) naar toe kwamen. Dat werd gehouden in het gebouw waar later die school – een kostschool – was. Het waren eigenlijk kloosterscholen, maar die waren opgeheven omdat ze er Joodse kinderen hadden verstopt. Mark naar Valkenburg en ik naar Heythuysen bij Roermond. Deze scholen heetten 'Reichsschule für National Politische Erziehung' en stonden onder toezicht van Himmler (van de SS). Ik werd aangenomen en ik vond het verschrikkelijk!

Tot dan was het hele gebeuren van politiek en Duitse overwinningen een beetje oppervlakkig aan me voorbij gegaan. Op school in Zwolle werden de Duitse volksliederen gezongen als de Führer jarig was en op een landkaart werden de vorderingen van de Duitse legers bijgehouden en verder leerden we de gewone schoolvakken, maar wel alles in het Duits! In de pauzes vochten we met de Duitse kinderen, dan was het: 'vuile Duitsers' tegen 'blöde Käseköpfe'. En werd er met koppels geslagen en met dolkmessen gemaaid. De koppels waren van de Jeugdstorm, een jeugdorganisatie van de NSB, en de dolkmessen waren van de Hitlerjugend. Zo vertrok ik dus in augustus 1942 naar de 'Reichsschule'. Ik was toen 12 jaar en voelde me alsof ik voor de leeuwen geworpen werd. De school had dat eerste jaar 45 leerlingen (later meer dan 100). Er waren 3 klassen – een klas heette 'Zug' – en ik was de jongste van de 3^e Zug (12-13 jaar). We sliepen per Zug in een slaapzaal. Er was een eetzaal en per klas een soort huiskamer voor de vrije tijd. Voor de rest was het nog steeds een klooster. Alleen hadden ze de heiligenbeelden en kruisen vervangen door portretten van de Führer en hakenkruisvlaggen. Het leven stond er bol van de verboden en geboden.

We stonden om half 7 op, dan ontbijt en 'vlaggenparade' met lied en spreuk; bijvoorbeeld: Du bist nichts, dein Volk ist alles; Deine Ehre heisst Treue; Wir sind das Vaterland getreu bis in den Tod; enz. enz. En die tendens: het tromgeroffel, de vlaggen, de marcherende soldaten, de uiteindelijk 'Endsieg', de trouw aan de Führer, aan het Derde Rijk, aan het vaderland, daarvan was alles doordrenkt. Vanaf de vlaggenparade 's morgens tot die van 's avonds. Daar tussen zat: van 7.30 tot 10 uur: lessen; van 10.00 tot 10.30 uur:

pauze om bedden op te maken; van 10.30 -12.30 uur lessen. Middageten en huiswerk maken tot 2.30 uur. 's Middags koorzang of muzikles of gym in de zaal of sport op het veld, of knutselen. Om half 5 weer huiswerk tot 6 uur. Brood eten, vlaggenparade en 's avonds 'Politische Erziehung' of toneelstukken leren en/of opvoeren of volksdansen. Dat ging zo van maandag t/m zaterdag. Op zondag vervielen de lessen, er was dan verplicht wandelen met planten zoeken of muziekkuitvoeringen of iets dergelijks. Je moest ook wel overal goed in zijn. Iedereen moest een instrument bespelen, muziek (liederen) van het blad af spelen of zingen (ook nieuwe). Allerlei sportprestaties leveren, zelf volksdansen bedenken en toneelstukken. Politieke toespraken houden en/of schrijven, en als leerling van de hoogste klas om de beurt optreden als leidster bij de lagere klassen vanaf het opstaan tot iedereen sliep. Je was altijd verantwoordelijk voor alles wat die kinderen uitspookten, en als je zelf 12 bent probeer dan maar eens een klas van 10- of 11-jarigen in bedwang te houden. Ik vond het walgelijk en kon het ook niet goed.

Drie keer per jaar mochten we met vakantie naar huis. Pasen (2 weken), zomer (4 weken), Kerstmis (2 weken). Je werd niet alleen beoordeeld op je prestaties in de schoolvakken, maar ook op sportprestaties, politieke kennis, leiderschap, kameraadschap enz. enz. In 1943 bracht Himmler (Reichsführer SS) een bezoek aan de school, en legden wij plechtig de eed van trouw op de Führer

Himmler

af. Langzamerhand was je hele denken natuurlijk doordrenkt van het nationaalsocialisme en alles wat daarmee te maken had en was het een Geloof geworden. Wij leerden natuurlijk ook alles, maar [alleen] de goede dingen, want van Jodenvervolgingen en concentratiekampen had ik nog nooit gehoord. Dat kwam pas veel later na de oorlog. We leefden in zo'n besloten gemeenschap dat er ook geen dingen doordrongen van de

buitenwereld. Wij liepen in onze uniformen zingend achter de vlag naar de overwinning. Totdat er op een nacht, eind mei 1944, een afgeschoten Engels vliegtuig neerstortte vlak naast de school op het sportveld. Wij zaten amper in de kelder en werden bedolven onder het puin. De volgende dag kwamen er soldaten met materiaal en werden we uitgegraven. Er werden met stutbalken gangen gemaakt, zodat we in kleine groepjes naar binnen konden om wat kleren te halen en toen werden we op de trein naar huis gezet.

Een week later vond in Normandië de landing plaats van de geallieerde troepen. Dat luidde het einde van de oorlog in, maar dat wist ik toen nog niet. Die zomer in Zwolle waren we dus allemaal thuis en het duurde jaren voor dat weer gebeurde. Jelle en Mark gingen in augustus terug naar hun school in Valkenburg (Jelle was daar in 1943 ook heen gegaan). Ik bleef thuis omdat onze school in puin lag. De geallieerde troepen rukten op door Frankrijk en België en zuid Nederland. De school van de jongens in Valkenburg werd overgebracht naar Duitsland, maar dat wisten we toen niet omdat de geallieerde troepen bij de grote rivieren stopten en Nederland in twee stukken was verdeeld, waartussen geen communicatie mogelijk was. Alleen via Duitsland, maar alle verbindingen mochten alleen voor het leger gebruikt worden. Wij in Zwolle vertrokken plotseling naar Assen met alleen wat handbagage, omdat Opa in Assen plaatsvervangend Commissaris van de Provincie werd. Van alle eigendommen die in Zwolle achterbleven hebben we na de oorlog bijna niets teruggevonden (Of gekregen). Het was toen oktober 1944 en waarschijnlijk had iedereen in de gaten dat Duitsland de oorlog ging verliezen. Ook Opa en Oma, maar er werd niet over gesproken en ik had nog steeds mijn geloof in de 'Endsieg'. Ik was toen 14 jaar en omdat ik iets moest doen voor de Führer, Treue der Fahne enz. meldde ik me aan bij het Rode Kruis, om als verpleegster naar het front te gaan (de waanzin), maar ik werd niet aangenomen omdat ik zelfs toen daarvoor toch te

jong was. Hoewel ik leerplichtig was, hoefde ik in Assen niet naar school, omdat alle scholen wegens gebrek aan brandstof die laatste oorlogswinter gesloten waren.

Toen heb ik me aangemeld bij de Bannführer van de Hitlerjugend van Limburg die ik nog kende van de sportwedstrijden daar (Schnell wie Windhunde, Zäh wie Leder, Hart wie Kruppstahl) en die ik in Assen tegen kwam. Hij was daar hoofd van de O.T. (geronselde Nederlandse mannen en jongens die voor de Duitsers moesten werken). Op zijn kantoor heb ik 6 weken gewerkt voor een zuur Duits brood en een halve leverworst als weekloon. Ik moest op gijzelaars letten, dat waren meestal kinderen die de plaats in moesten nemen voor hun vader als die naar huis mocht voor een sterfgeval in de familie of zoiets. Of brieven naar de Ortskommandant of de Grüne Polizei brengen. Gebouwen waar de halve bevolking voor sidderde, maar dat wist ik toen nog niet, en ik liep er in en uit: 'Heil Hitler, Herr Übergruppenführer, bitte schön, ein Brief'. 'Danke liebes Fräulein. Möchten Sie ein Gläschen Schnapps?' 'Nein, Danke schön Herr Übergruppenführer, heil Hitler'. Zo ongeveer ging dat.

Toen, op een dag, verscheen er bij ons thuis één van de leraressen van de school. Zij was op speurtocht door Nederland (boven de rivieren) om leerlingen te verzamelen en die mee te nemen naar de inmiddels weer op poten gezette school, in Duitsland, aan de Bodensee. Dat was in oktober 1944. Heel Europa stond op instorten, het was één grote warboel van angst, honger, kou en ellende, maar ik werd verondersteld trouw te zijn tot het bittere einde. En dus had ik mij die avond ergens in Groningen te melden. Voor vervoer was gezorgd. Nu was het enig mogelijke vervoer toen dat van het Duitse leger, dus zei ik mijn ouders en zusjes gedag en stapte helemaal in mijn eentje op een vrachtwagen vol met Duitse frontsoldaten. 14 jaar oud, daar ging ik, heilige onschuld, en er werd me geen haar gekrenkt. Van Groningen gingen we met een leger trein naar Duitsland. Eén Nederlandse lerares en 15 meisjes. In 3 weken reisden we via Bremen (bombardement) naar Berlijn (schuilkelders, bommen, puin), lopend dwars door de rokende, brandende stad naar een buitenstation. Dagen wachten op een trein. Toen naar Frankfurt (stad staat in brand door fosforbommen), trein gaat niet verder. Terwijl we verder lopen door de nacht begint het te sneeuwen. Slapen in een schuur. Zo gaat het door, tot we eindelijk begin november Reichenau am Bodensee bereiken. Daar vinden we 4 leraressen en 30 meisjes, ondergebracht (met nog zo'n groep uit Luxemburg) in een jongensschool

(National Sozialistische Politische Erziehungsanstalt). Eigenlijk een vroegere psychiatrische inrichting (waar zijn de gestoorde gebleven?). De tralies zaten nog voor de ramen, maar verder was alles er weer: de portretten van de Führer en van gesneuvelde helden en de vlaggen en de spreuken. Het enige wat er niet was, was brandstof, licht en eten. We hadden drie lokalen: één om te slapen, één om te leren en één om te eten (als er iets was) en te zitten. Leren deden we niet veel, want we brachten onze dagen door met hout sprokkelen in het bos om de potkacheltjes te kunnen stoken en we probeerden aardappels en knolletjes te stelen bij de boeren. Zo zaten we die laatste oorlogswinter hongerig en koud met wintervoeten bij het kacheltje en zongen onze liederen van het komende Derde Rijk en de 'Endsieg'. Ondertussen kwam het front steeds dichterbij. We hadden nog maar één lokaal over, want er was er een uitgebrand en toen moesten we er nog een afstaan voor een veldhospitaal toen het front nog dichterbij kwam. Op een ochtend was er een groot afscheid georganiseerd met veel tromgeroffel en vlaggen en liederen, want alle jongens van de school van 14 jaar en ouder moesten naar het front om de geallieerden tegen te houden. We konden de kanonnen al horen. Die jongens kregen een geweer in de handen gedrukt, en daar marcheerden ze weg, de kanonnen tegemoet. Eén kon er niet mee, hij zat met zijn been in het gips. Midden tussen de achtergebleven rommel zat hij daar, en speelde Beethoven op een oude piano. Het was angstaanjagend en toen werd ik bang.

Natuurlijk was er geen post, dus sinds ik Assen verlaten had wist ik niet hoe het daar ging. Jelle en Mark zaten ook ergens in Duitsland, en de volgende dag was ineens onze Duitse directrice verdwenen. De Nederlandse lerares heeft toen de Nederlandse meisjes (ongeveer 20) verzameld, we pakten in wat we konden dragen en gingen op pad naar Konstanz, naar de Zwitserse grens. 15 km lopen met de oprukkende tanks achter ons aan. Bij de grens was het afgeladen vol met vluchtelingen,

van alle nationaliteiten. We zaten op straat te wachten tot we aan de beurt waren, niet wetend of we er door mochten. Maar toen de tanks het Duitse gedeelte van Konstanz binnen rolden, mochten we de grens over, als laatsten. Achter ons ging de slagboom dicht. We kwamen toen in een enorm tentenkamp voor vluchtelingen. Onze lerares deed veel moeite voor ons en zag kans om ons door te laten gaan voor ontsnappen uit een Duits werkkamp. De volgende dag werden we in een vrachtwagen naar een kindertehuis in de bergen gebracht. Dat zou een paradijselijke toestand geweest zijn, ware het niet dat ons toen allerlei verhalen ter ore kwamen over de Joden, de kampen, Mussolini door het Italiaanse volk vermoord, Hitler zelfmoord gepleegd enz. enz. Het waren voor ons niet te bevatten dingen, niets klopte meer met onze idealen, en bovendien vielen we in het vrij normale Zwitserland al na een week door de mand als ontsnappen uit een werkkamp en werden we ontmaskerd tot dat we van toen af aan zijn gebleven: kinderen van landverraders. We werden dus in een goederenwagon spoorwegs over de Franse grens gesmeten om naar Nederland te worden vervoerd.

Na een week in een ontsmettingskamp voor 'Displaced persons' van het geallieerde leger werden we weer in een goederentrein gestopt richting naar het noorden. Tot ons grote geluk zaten er in die trein allemaal Fransen en Belgen die inderdaad uit werkkampen in Duitsland kwamen, dus bij elk station in elk gehucht en dorpje stopte de trein. Op het perron stond de plaatselijke harmonie en de vrouwen sleepten witte brood, mierzoete jam, blikjes geconcentreerde melk en wijn aan. Wij waren toen ook vel over been en de enige kinderen in de trein, zodat we overladen werden met al die eetwaren. Het was begin mei en al vrij warm in zuid Frankrijk, en we propten onszelf vol met brood, jam en wijn, zodat iedereen doodziek werd in die goederenwagon. Op 6 mei strandden we in België, in Namen. Daar ging de trein niet verder. We werden voor de nacht

ondergebracht in een kazerne, waar de Commandant in een slaapzaal de soldaten uit hun slaapzakken joeg en wij erin kropen. Daar hoorden we dat de oorlog voorbij was. Duitsland was verslagen. Wij trouwens kort daarna ook. Onze lerares had ons ingeprent om zo weinig mogelijk te zeggen en ons van de domme te houden en dat ging prima, want we verstonden of spraken geen Frans en geen Engels. Maar toen we over de Nederlandse grens kwamen en werden ondergebracht in het klooster van Oudenbosch (dat gedeeltelijk als opvangkamp was ingericht), werden we allemaal stuk voor stuk verhoord, en één van de meisjes liet het woord 'Heythuysen' vallen. Nu was daar een monnik in Oudenbosch die een zuster had, die in het klooster van Heythuysen zat toen de nonnen er uit gezet werden en wij er in kwamen, dus toen was het gebeurd. Via Bergen op Zoom werden we in een kapot landhuis zonder ramen gestopt in Putten, bij de Belgische grens. Onze lerares was afgevoerd naar een interneringskamp voor vrouwen in Vught; ik heb haar nooit meer terug gezien. Wij kregen een pater, een strenge oude dame en twee helpsters om ons her-op te voeden. Het was de bedoeling dat we er moesten blijven tot ons 21^e jaar, maar na 3 maanden kregen we amnestie en mochten we proberen om familieleden op te sporen. Via Dr. Prakke in Assen kam ik weer in contact met Oma (aan de Brink). Er moest eerst nog een verzoek aan de burgemeester van Assen gericht worden of ik zijn gemeente in mocht. Toen dat toegestaan werd ben ik (weer in een vrachtwagen), in twee dagen naar Assen gereisd. Daar trof ik Oma (met hongeroedeem), Mark, die was ook pas terug uit Duitsland, Sas, Wen en Kies. Opa zat in een interneringskamp en Jelle was nog kwijt. Die kwam in oktober weer opdagen. Hij had in een krijgsgevangenkamp gezeten bij de Engelsen, omdat hij in de laatste 14 dagen van de oorlog nog in het Duitse leger moest (Hij was toen 16 jaar). Daar was ik dus, juli 1945, weer thuis.

Na de oorlog schreef een Duitser een stuk geheten 'Draussen vor der Tür'. Daarin staat: 'Das ist die Heimkehr dritter Klasse, ganz ohne Lorbeer und Hurrah.' En dat was precies wat het was. Mijn wereld was weg. Maar ik was 15 jaar en dus nog leerplichtig. Ik moest naar school. De keus was niet moeilijk, want alle middelbare scholen waren niet toegankelijk voor kinderen van landverraders. Ik moest dus naar de MULO. Nu was mijn opleiding van de laatste jaren voor het Nederlandse onderwijs nogal twijfelachtig, maar ik mocht op proef in de derde klas als de school weer begon eind augustus. Ik miste wel twee jaar Frans, twee jaar boekhouden en handelsrekenen, drie jaar

Nederlands, maar dat werd verondersteld een peulenschilletje te zijn voor mij om in 5 weken in te halen, met behulp van Oma, een paar boekjes en bijles van de leraar handelskennis. Zo ging ik dus eind augustus naar de derde klas van de MULO in Assen, met de wetenschap dat ik alleen maar goed was in Duits, en voor de rest was het een gok. En weer voelde ik mij voor de leeuwen geworpen.

Patricia, in de familie 'Meik' genoemd heeft haar verhaal op verzoek van twee nichtjes opgeschreven. Aan het eind daarvan schrijft ze nog: 'Het is geen literair werk; ik heb het in een paar uur achter elkaar geschreven, zonder na te denken over mooie zinnen of woorden. Dit was de enige manier, en het is meer een opsomming van feiten en gebeurtenissen geworden. De sfeer en de gevoelens en de emoties [zijn moeilijk te beschrijven en ontbreken nagenoeg] (Zoals de keeldichtknijpende angst als je in een trein zit die beschoten wordt door vliegtuigen). En later het gevoel van verlatenheid, als een rondtastende blinde in niemandsland. En niemand, niemand, niemand om over iets van dit alles te praten. Waarom ook? Iedereen van de familie had zijn eigen problemen, en bovendien: Meik is zo flink, die redt zich wel. Misschien heb ik me gered, maar ten koste van wat?

Groeten en liefs, ik hoop dat jullie er iets aan hebben.'

Mogelijkheden tot inzage van dossiers bij het Nationaal Archief

In het Centraal Archief Bijzondere Rechtspleging zijn de justitiële dossiers van de van collaboratie met de Duitse bezetter verdachte Nederlanders ondergebracht.

De toegankelijkheid van de dossiers wordt bepaald door de Archiefwet van 1995.

Bij het Nationaal Archief gelden beperkende voorwaarden voor de inzage van de dossiers. Deze beperking geldt echter alleen als de persoon waarover informatie gezocht wordt in het archief nog in leven is. Is deze echter overleden, dan is het archief in principe voor iedere burger toegankelijk. Het Nationaal Archief wijst geïnteresseerden echter wel op de belangen van de kinderen en familie van de persoon waarover informatie gezocht wordt.

Adres:

Nationaal Archief
Prins Willem Alexanderhof 20
2595 BE Den Haag

Openingstijden:

dinsdag	9.00 – 21.00 uur
woensdag t/m vrijdag	9.00 – 17.00 uur
zaterdag	9.00 – 13.00 uur

Familieleden van betrokkenen hebben recht op inzage als:

- de desbetreffende is overleden
- de desbetreffende toestemming geeft tot inzage

Als de aanvrager een verklaring van een psychiater of psychotherapeut kan overleggen waarin de hulpverlener duidelijk maakt dat het voor het geestelijk welzijn van de aanvrager onontbeerlijk is dat de gezochte informatie verkregen wordt, kan er informatie gegeven worden door een ambtenaar van het Rijksarchief; de aanvrager kan dan echter niet zelf het dossier inzien.

Voor informatie kan men contact opnemen met het Nationaal Archief (voorheen Rijksarchief):

telefoon: 070 3315444
fax: 070 3315499
email: info@nationaalarchief.nl
website: www.nationaalarchief.nl

Het verzoek tot inzage van een dossier moet schriftelijk worden ingediend bij het volgende adres:

Nationaal Archief
Secretariaat afd. Publiek
Prins Willem Alexanderhof 20
2595 BE Den Haag

In dit verzoek dient voor te komen, moet respectievelijk bijgesloten worden:

- Naam, volledige voornamen, geboortjaar en –plaats van degene naar wie onderzoek wordt gedaan.
- Bewijs van overlijden van deze persoon (uittreksel uit het overlijdensregister, aan te vragen bij de afdeling Burgerzaken van de gemeente waar de persoon is overleden of een kopie van een rouwkaart). Voor een persoon geboren vóór 1909 is dit bewijs van overlijden niet noodzakelijk.

Als de persoon in kwestie niet overleden is dan is een door hem of haar getekende verklaring waarin toestemming verleend wordt noodzakelijk.

Deze verklaring dient vergezeld te gaan van een kopie van een geldig legitimatiebewijs van degene die toestemming geeft.

Bij het verzoek moet de relatie tussen aanvrager en de persoon in kwestie aangeduid worden, er moet een korte motivering gegeven worden van de wens tot inzage, en er moeten zoveel mogelijk relevante gegevens over de betrokkene vermeld worden, zoals naam, eventueel meisjesnaam, de organisatie waar hij/zij tijdens de bezetting lid van was.

Het Nationaal Archief bekijkt of er een dossier over de persoon in kwestie aanwezig is.

Als dat niet zo is, wordt u dat gemeld. Als het wel aanwezig is, stuurt men u een brief met de regels van het inzagerecht. Daarop komt ook het telefoonnummer voor dat u bellen moet voor een afspraak. Meestal ontvangt u na twee tot drie weken antwoord.

Het is niet toegestaan documenten uit het dossier mee te nemen, er mag ook niets gekopieerd worden. U mag wel gegevens overschrijven. Een en ander is bedoeld om niet alleen de privacy van de betrokkene te beschermen maar ook die van de directe verwanten.

COLOFON

Het Bulletin is een uitgave van de Stichting Werkgroep Herkenning.

Het doel van de Werkgroep is:

- het bevorderen van hulpverlening aan hen die in hun persoonlijk en/of maatschappelijk leven moeilijkheden ondervinden, doordat een of beide (groot)ouder(s) aan de kant van de bezetter stond(en) dan wel tot de bezetter behoorde(n)
- bekendheid geven aan de problematiek van deze groepering

De Werkgroep is niet verbonden aan enige politieke partij, levensbeschouwelijke stroming of kerkelijk genootschap. De Werkgroep distantieert zich nadrukkelijk van elke vorm van of sympathie voor (neo)fascisme en (neo)nazisme.

Het Bulletin verschijnt vier keer per jaar. Het volgende nummer verschijnt begin december 2014.

Kopij hiervoor moet **voor 7 november 2014** in het bezit zijn van de redactie:

gonda.scheffel-baars@werkgroepherkenning.nl of
Gonda Scheffel-Baars, Nieuwsteeg 12,
4196 AM Tricht.

We stellen het op prijs als u uw bijdragen digitaal aanlevert. Is dat niet mogelijk dan zijn geschreven of getypte bijdragen op papier uiteraard ook welkom.

Niets uit dit nummer mag worden overgenomen anders dan na toestemming van de redactie.

Redactie:

Cuny Holthuis-Buve
Gonda Scheffel-Baars

Jaargang 29, nummer 3, september 2014

